

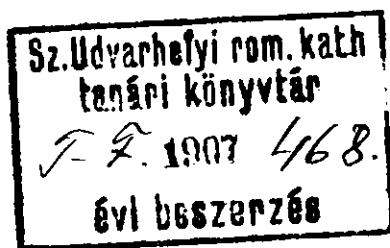
KEMÉNY JÁNOS

FEJEDELEMSÉGE

IRTA

PERSIÁN KÁLMÁN

KOLOZSVÁR
STIEF JENŐ ÉS TÁRSA SAJTÓJA
1907

A nickelquadrarkelyi skath. föginenitium kinyolirunk

Kolovrat 1701 1427.

Dr. Henry Williams.

BEVEZETÉS.

Nemzetünk történetének legszebb lapjai azok, melyekre a gyászos emlékezetű mohácsi csata után egy a természettől is védőhatárokkal gazdagon megáldott kis országrész írta fel a magyar faj, nemzet és nyelv érdekében vívott másfélszázados küzdelmét. Története, a török-német pusztította szerencsétlen anyaország sivatagja mellett úgy tűnik fel, mint egy kies oázis, melyről a történetíró enyhülést merít vándorútjában s tápanyagot nyer arra, hogy nemzetünk történetét e mozgalmas korszakban a kis Erdélyhez csatolva fűzze tovább a láncszemeket ott, ahol az a népével együtt korán sirjába szállott II. Lajos halálával megszakadt.

E másfélszázadnak épen úgy meg vannak a maga fény és árnyoldalai. A nemzetek története rokon az egyén életével. Az emberi jellem kiválóságát, jó és rossz oldalainak tanulságát az egyén is a morálisan gondolkozó és igazságszerető társadalom ítélete után érvényesítheti a maga javára. A történeti igazságot kutató elme egy állam vagy nemzet történetében is mindig azt keresi, — legyen bár az területében és számában kicsiny, de politikai életében gazdag — mennyire illeszkedik az emberiség történetében szerepet játszó népek életének keretébe.

Érényeit, hibáit s ebből kifolyólag a jövőre való tanulságait csak úgy ítélhetjük meg, ha azokat több oldalról látjuk. Akkor bírálhatjuk meg szereplő és sorsát irányító embereinek jó és rossz jelzővel illethető tetteit.

A véges és gyarló emberi ész igen kényes és nehéz feladatra vállalkozik akkor, midőn a rendelkezésre álló adatokból egy jellemet vagy egy kort saját egyéniségétől s kedvencz eszméitől menten, tisztán, hiven és világosan akar rajzolni; e mellett azzal a nehéz feladattal is meg kell küzdenie, hogy a jelen korszelleme el ne ragadja,

bele ne sodorja abba a végzetes hibába, hogy saját korának nagyító vagy kicsinyítő üvegén keresztül bírálja meg a multakat.

Erdély történelmében, időben csak egy kicsinyke, röpke pillanat Kemény János fejedelemsége, de e rövid idő eseményekben, politikai változatokban és jellemekben oly gazdag, oly tanulságos, hogy azon átsiklani, azt mellőzni nem lehet.

Bizonyítja ezt amaz eléggé gazdag és változatos irodalmi anyag, mely e korszak történetét egybefoglaló munka *) megjelenése óta áll rendelkezésünkre; sok oldalról, különböző megvilágításban mutatja be Kemény fejedelmi egyéniségét, kortársainak gondolkozását, felfogását és nézeteit, egyszóval kora szellemét.

*) Budapesti Szemle. X. kötet. 1860. 21. lap. Szilágyi Sándor: Kemény János erdélyi fejedelemsége.

I.

Történeti előzmények.

1629. nov. 15-én Erdély történetének egyik fényes korszaka zárult be. Örök álomra hunyta le szemét nemzetének büszkesége s a protestáns világ keleti védőbástyája, a nagy Bethlen Gábor. Az ifjú Kemény János már az ő életében sokat tapasztalt s szerepet vivő férfiú volt. Halála után* még kedvezőbb politikai iskolába került. Önéletírása, kora krónikásai, kortársainak fenmaradt levelei bepillantást engednek életébe, végig kísérek Katalin fejedelemnő rövid életű uralkodásán, Bethlen István kormányzásán, bevezetnek bennünket abba a korszakba, mely a két Rákóczi György nevével oly szorosan forrt egybe. Hűséges sáfárja boldogult fejedelmi ura özvegye javainak. Híve annak a politikának, mely a már szerepet játszó kis Erdély fejedelmi székében egy Bethlen Istvánnál erélyesebb, nagyobb vagyonánál fogva is tekintélyesebb uralkodót óhajtott látni.

Amily híven szolgálta ifjúságában a nagy Bethlent, oly hívséggel kitartott a fukar, pénzkuporgató s nagy vállalatait több ésszel, mint erővel végző öreg Rákóczi György mellett.

Igazi hadiiskolája volt ez s talán végzete is, mert az ifjú Rákóczi György 1657-iki szerencsétlen lengyelországi hadjárata megásta sírját kicsiny hazájának is. Az itt és tatár rabságban elpusztult honfitársai soha nem térhettek vissza övéikhez. Erdély, a mely Bethlen Gábor és I. Rákóczi György alatt gazdag, virágzó állam volt, most a hiú ábrándokért hiába vért ontott vállalat után olyanná lett, mint egy száradó fatörzs, mely egykor hatalmas ágait szétterjesztve uralta a zöld mezőt, míg egy erős fejszezsapás útát nyitott az éltető nedvnek s ha hajtott is korhadó tövéből tavaszkor egy-egy zöldelő ágacskát, többé ki nem virult soha.

Erdély története méltán hasonlítható ezután akár a száradó fához, akár az egyik karját csatában elvesztett csonka hőshöz. A török a még ép testrészekbe belevágta görbe kardját s a még bennök lüktető erek átvágódván, elernyedtek az izmok, bénultan hullott le a még ép kar, s Erdély története egy gyászos korszakkal bővült, méltán sorakozva a dicsőséges emlékü napokat megelőző Básta s Mihály vajda borzalmas

* 23 éves volt Bethlen Gábor halálakor.

éveihez. Az 1660. május 22-ki fenes-gyalui csata után, a június 7-én¹ őseihez költözött II. Rákóczi György tetemeinél gyászoló Báthori Zsófia könnyei a boldogtalan kis Erdély megásott sirjának göröngyeire is hullottak.

II.

Kemény János útja a fejedelemségre.*

Kemény a tatárabság keserű kenyerét ette és nehéz sorsát sanyallotta. Kardja pihent, de esze és tolla működött. Jól felhasználta ezt az időt, mert készült nagy terve megvalósításához. Lelkét zsoldármagyarázatokkal vigasztalja és csaknem politikai programmképpen megírja önéletrását, aligha azzal a szándékkal, hogy csak a késő utódok számára maradjon rejtett szellemi kincsül.²

Rabsága végén a tatárok s főleg kánjuk megkülönböztetett bánásmódban részesítették.

Jól ismerték értékét, midőn 116000 tallerra szabták váltságdíját, tudták jól, hogy ennyit megér nekik Keménynek erőteljes, sokat ígérő és megnyerő egyénisége. Mindez kétségtelenül erősítette öntudatát és igazolni látszott nagyratörő álmait, melyekkel fejedelemsége tervét táplálta.

Hogy mennyire foglalkozott a fejedelemség gondolatával, kitűnik Evlia Cselebi tudósításából. E sokat ícesegő, de kellő kritikával jól használható török író,³ krimiai időzéséből e jellemző sorokat írja róla: „Ez a vezir az összes bölcséleti tudományokban jártas és tanult lévén, némely különös és csodálatos tudományoknak birtokában volt. Mikor nyakán a nyaklánczbilincs, lábán karvastagságu békó volt, akkor mondta: „Ha majd e jégveremből és fogságból kiszabadulok, Rákóczi király után Erdély királyává kellennem, az oszmánok tűzhelyére hamut töltök . . . de mi haszna! hosszú életű nem lehetek, a ti Mehemedetek megöl engem“. Én szegény, mondtam neki: „Ezt a titkos végzeted miből tudod?“ A vezir: „Az asztrologiából mondom! . . .“

„Röviden szólva Kemény János minden tudományban jártas, ügyes ember volt; velem, szegénnyel összebarátkozott s fogságában egy tányérra megfutamodásuknak, megverettetésüknek, táboruk sánczainak és árkaiknak művészi rajzát készítette el és nekem adta“.

* Fölolvastatott az Erd. Múz. Egyes. bölcs.-, nyelv- és történettud. szakosztályának 1906 nov. 28-án tartott ülésén.

¹ Századok 1899. 383 l.

² Rummy-féle kiadása 1826-ban, Szalayé 1856-ban jelent meg. Birálata Deák Farkastól. Értekezések a tört. tud. köréből XIII. k. 5. sz.

³ Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660—1664. Török-magyarok tört. emlékek III. köt. 60—61 l.

Ha ily hatást tudott gyakorolni a török íróra, kétségkívül nem mindennapi egyéniség és jellem volt. Kemény még ebben a szabadságra is kevés reményt nyújtó időben sem tartotta lehetetlennek, hogy a sors Erdély fejedelmi trónján fog neki helyet adni. A kán fogságában merész terveit szövögető rabnak, mintha még a sors is segélyére akart volna sietni, Erdély a reáerőszakolt Barcsai Ákosnak rövid uralkodása alatt reá fordította tekintetét. Szívesen foglalkozott azzal a gondolattal, hogy őt II. Rákóczi György mellett láthassa, mint az elmúlt fényesebb napok politikai életének is alapos ismerőjét.

Ezalatt pedig rabságában — talán nem is minden számítás nélkül — rabtársainak gondos és áldozatra kész vezére maradt. Nem egyért vállalt kezességet, nem egy család könnyeit törölte le, midőn a már elveszettnek hitt családtagok visszatérhettek otthonukba. Ő maga csak később jöhetett vissza hazájába s ezt Rákóczi szűkkeblűségének köszönhetette, ki a rosszul sikerült lengyelországi kalandos vállalat után nem akarta gazdag családi kincstárát az ő érte rabságban szenvedő honfitársai kiváltására fordítani. Visszatérését — Lónyai Anna áldozatkész-ségén kívül, ki később neje is lett¹ — az országnak köszönhetette nagy részben, még pedig a Barcsaival 1659 márczius 14-én Beszterczén és június 12-én Szászsebesen tartott országgyűlés hozzájárulásával.²

Barcsai, bár nem nagyon örvendett Kemény hazajövetelének, nem állott útjába a rendek kívánságának.

Kemény is kétségkívül jobban szerette volna, ha kiváltásának ügye nem áll kapcsolatban a Barcsai nevével.

Bizalmatlansággal van a Barcsaiak iránt, jóllehet rokoni kötelék fűzte Ákoshoz. Barcsainak első felesége Szalánczi Erzsébet, Kemény nőtestvérének leánya volt. 1658 november végén tért vissza a tatár-fogságból Barcsai András azzal a hírrel, hogy Kemény nemsokára kiszabadul.³

A rabságot szenvedő Keménynek régi érdemein és becses szolgálatain alapuló nagy tekintélye nem volt ismeretlen a Barcsai pártiak előtt sem. Ezért nem is nagyon egyengették Kemény útját. Sőt a már említett Barcsai-féle beszterczei országgyűlés csak óvatosságból ejtette el Kemény kedvelt embere, Dávid János szökési ügyét. A szászsebesi országgyűlésen pedig június 4-én vád alá akarják helyezni fiát Ferenczet, arra a hírre, hogy atyja fejedelemségét a tatár kánnál sürgeti.⁴

¹ Tört. Tár 1900. 161—190 l. Kemény János és Lónyai Anna levelezése. Közli Tóth Ernő.

² Erdélyi orsz. gyűl. emlékek XII. köt. 17 l.

³ Erd. orsz. eml. XII. 11 l.

⁴ Ugyanott XII. k. 17—19, 22. lapok.

Már ebből is lehet látni, hogy a Kemény fejedelemségéről szal longó hírek nem tartoztak a mesék világába, s ezért kiváltásába is csak úgy egyeztek bele, ha Kemény homagiumot téve biztosítja a Rendet arról, hogy fejedelemségre nem törekszik.

Az országgyűlés kedvező határozatában nagy része volt Erdély ama rendeinek, kik tőle várták a sanyargatott szegény haza sorsának jobbra fordulását.

Mialatt otthón mindent elkövettek Kemény sarcának országos úton való előteremtésére,¹ Kemény maga s pártfogója a tatár kán sem vesztegették tétlenül az időt Krimben. Egy 1658 április 10-én kelt memoriale már világosan elárulja Kemény terveit. Ez a feljegyzés huszonhat pontban világot vet Keménynek fogságában szőtt terveiről. Ennek negyedik pontjában olvassuk: „Az itt való circumstanciák szerint erre látom czélozni a dolgokat, hogy ennek előtte a porta szorgoztatta az én odavalók üldtetésemet, ezek pedig elcavillálták, magam is azt igen ellenzettem, mostan azért ezek maguk járják az portát, azért, hogy egyenlő értelemmel és erővel engemet vihessenek és ültethessenek az erdélyi nyomorult fejedelemségben“. Elmondja tovább, hogy Rákóczi híve, de kényszeríteni akarják, hogy a fejedelemséget elvállalja. Nem vágyik reá, sőt Rákóczival együtt kész hazájának szolgálni. Ha Rákóczi a török haragja miatt nem tudna érvényesülni; ne siessenek a fejedelem választással, mert ha ő elvállalná, nem egyébért, csak azért tenné, hogy hazája egéről a vészterhes fellegeket távolítsa el. Fiának, Simonnak meghagyja, hogy előbb küldött manifestumát, miután még nincs itt az ideje, tartsa titokban. Szigeti Péternek, kinek külön is adott utasításokat, elrendeli, hogy kedveskedjék a tatár kán Erdélyben időző követének. A 13-ik pontban pedig, melyet testvérének, árva Bethlen Ferenczné, Kemény Katának és fiának, Simonnak írt, azt mondja, hogy az adott instructiók szerint készítsék elő az erdélyieket az ő fejedelemségére, mert attól fél, mint a körülmények és a közel jövő ezt igazolta is, hogy elébevágnak. Kérdezősködik Rákóczi erejéről és készülleteiről, meg arról, hogy milyen a hangulat Erdélyben. Lesz-e harc Rákóczi mellett? Lesz-e hamar választás és ki a fejedelem jelölt Rákóczi helyett?² Úgy látszott, minden jól megy, s a boldogtalan Erdély is kétségkívül jobban jár, ha a tatár kán Keményt fia kíséretében már 1658 szeptember előtt Tergovisceára³ küldi.

¹ Az 1659 jun. 14-iki orsz. gyűlés biztosokat nevezett ki Kemény sarcának beszédésére. Erd. orsz. gyűl. eml. XII. k. 22 l.

² Tört. tár. 1882. 609 l.

³ Irják Tergovist, Tergovistyének is. Mai elnevezése helyesen Tergoviscea. Kiejtés szerint Tergovisztcsa.

Ha idejében bejöhet, a Rákóczi ellen dolgozó Ali a jenei táborba küldött és rendelt Barcsaival meg a többi erdélyi követtel, nem végezhetett volna oly könnyen Erdély fejedelmi széke betöltéséről. Szeptember 8-án már megegyeztek s 14-én Barcsait be is igtatták a szokásos török jelvényekkel. Ezzel Keménynek az a terve, hogy a török pártolása segélyével fejedelemségre mehessen, dugába dőlt. De Kemény mindennek daczára sem mondott le reményeiről, melyekre kedvezőbbnek mutatkozott, ha egyelőre Havasalföldön marad és csakugyan Tergovisceán szinte egy évet tölt s Michne vajdával Erdély részére szövetséget köt. Egyelőre Barcsai érdekében Rákóczi ellen s talán azzal az utógondolattal, hogy Michne barátsága esetleg neki is javára válhat.

E kényes diplomáciai lépés után már érdekében állt, hogy haza jöjjön.

Jó későn, 1659 augusztus havában indult el Havasalföldről és 10-én érkezett Brassóba.¹ Barcsai a keresztesmezői táborba már 23-ára várta, de csak 26-án érkezhett oda. Barcsainak először is azt tanácsolta, hogy szorongatott helyzetében Rákóczi ellen Michne vajdával kössön szövetséget, melynek útját ő már elegyengette.² Keményt kötelessége és kötelezettsége vitte Barcsai táborába. Rákóczihoz ugyan multja fűzte, de szabadulását mégis Barcsai országgyűléseinek köszönhette, mert Rákóczi, kinek kalandos vállalkozásában jobb keze volt, mit sem tett szabadulásáért. Talán még az is megfordult Kemény eszében, hogy az idő is hamarosan megváltozhatik. De Barcsai megbízta, hogy a békés kiegyezés érdekében az őt vérgig bántó Rákóczival alkudozásba bocsátkozzék. Kemény el megy Rákóczihoz, Zsukon tárgyal is vele, de eredménytelenül.³

Nem sikerült tehát lecsendesíteni a két versengő fejedelmet. Maga Kemény úgy nyilatkozott, hogy mindketten reá mintegy bábra akarták vetni a fejedelemséget. Ő erre nem törekszik s ha a kettő között kell választani, csak Rákóczihoz marad hű.⁴

A marosvásárhelyi szeptember 26-án tartott országgyűlésen még egyszer szerepel, mint békítő fél, de már akkor fejedelemjelölt is. Bejelenti a rendeknek alkudozásai eredménytelenségét. Meggyesfalváig elébe megy Rákóczinak, a fejedelmi conditiókat vívó követség élén⁵ s ezzel be is fejezte szereplését. Politikája kudarcot vallott. Sem a török pártfogás, sem az erdélyiek magatartása nem biztatták eredménynyel.

¹ Kemény János és Lónyai Anna levelezése. Tört. Tár. 1900. 189 l.

² Erd. orsz. gyűl. eml. XII. 27—28 l.

³ Kraus G. Siebenb. Kronik. Bd. II. 3—4 lap.

⁴ Tört. Tár. 1900. 192 l.

⁵ Erd. orsz. eml. XII. k. 31—32 l.

Csalódottan vonult vissza új otthonába, Aranyos-Medgyesre, most már második neje, Lónyai Anna birtokára. A küzdő feleket hagyta sorsukra.

Az idő neki és terveinek adott igazat. Rákóczi a gyalui csatában halálosan megsebesülve, június 7-én Váradon meghalt. A szerencsétlen ország végig szenvedé ezután Szeidi Achmet basa kegyetlen ostromcsapásait. Porig alázza Ali a fővezér, — ide-oda rángatván elkényszerezett fejedelmét, Barcsai Ákost, — ki minden oldalról szorongatva, most már magára maradt. De hiába volt a török fegyveres ereje, kezeit megbénítja a feldúlt s dőghaláltól pusztított haza szerencsétlen állapota s honfitársai részéről a vád mindezért, továbbá a rettenetes hadiadó kötelezettsége, mely egy nálánál erőteljesebb jellemű s uralkodói tehetséggel gazdagon megáldott fejedelmet is össze tudott volna roppantani. A török pártfogásáért s az összes elődeitől is irányában elkövetett bűnökért pénzt követelt. A boldogtalan Barcsai talán mindent, csak ezt nem tudott adni. A Rákócziak megmaradt hívei gyűlölték, saját párthívei futottak tőle, mert a nagy adó önérdekeiket is nem kicsiny mértékben veszélyeztette. Egy fejedelem, ki nem gyakorolhatja jogait, nem adhat jutalmat híveinek, nem tud rendet csinálni, pénzt teremteni, mind olyan halálos bűnök, melyekért még szelidebb erkölcsű korban is lakolni kellene.

1660 augusztus 27-én elesett Várad, Erdély s a Részek védőbástyája. Barcsai, bár ártatlan volt benne, a közvélemény az ő nevéhez fűzte ez óriási veszteséget. Mit remélhettek már most a töröktől. A német pár mértföldről tétlenül hallgatta Rakamaznál az ostromló ágyuk dörgését. „Finita la comedia!” Amit ezután vártak, az már csak Erdély török hódoltsággá való átalakítása lehetett.

Keménynek alkalmas pillanatban kedvező kilátásai lehettek a fejedelmi trónra.

Lónyai Annával kötött házassága közelebbi viszonyba hozta a nádorral.¹

Az anyaország politikájában ekkor már komoly megfontolás tárgya volt az az eszme, hogy a sokat szenvedett Erdélyt nem lehetne-e német segítséggel megmenteni. Kemény maga is jól láthatta, hogy a saját erejére utalt Erdély a török ellen nem fogja tudni magát megvédeni. A nádor is pártolta e gondolatot s befolyását a bécsi udvarnál Kemény és Erdély javára értékesítette is. Kemény tehát az erdélyi politikában új fordulat szükségét látta s a biztató megoldásra törekedett. Számított jó embereire is. Ilyen volt Csáki István, Brandenburgi Katalin fejede-

¹ Lónyai Anna özvegye volt Wesselényi István Középszozlóknóvármegye 1656-ban elhalt főispánjának, Wesselényi Ferencz nádor unokatestvérének. Nagy Iván: Magyarország nemes családjai Lónyai családról szóló része. VII. k. 160—161 l.

lemnő egykori kedvencze, most a királyi udvar bizalmas embere. Sokszor fordult hozzá ügyes-bajos dolgában s egykori ellenségét megbecsülve leveleivel is sűrűn keresi fel.¹ Rhédei Ferencz a leköszönt fejedelem, Huszt várának ura, hasonlóan jóindulattal viseltetett törekvései iránt s legnehezebb óráiban is hűséges pártfogója volt.²

Családi és politikai összeköttetései egyformán nagy körre terjedtek ki Erdélyben és Magyarországon.

Vagyonilag is független ember volt s Aranyos-Medgyes kiesett a török-tatár pusztítás és az akkoriban dühöngő mirigyhálál útjából. Az erdélyi hazafiak nagy része is végre belátta, hogy az ország megmentésére valamit tenni kell, rokonszenvvel fordultak a bécsi udvar felé és törekvéseik előmozdításában a minden párt előtt tekintélyes Kemény Jánosra számítottak. Ez a gondolat az európai politikában is kedvező fogadtatásra talált s még a távolfekvő Anglia is szerette volna, ha a török-német ellenkezés Kemény János idejében valódi háborúvá fejlődik.³

A Barcsai Gáspártól s kegyetlen zsoldosaitól sanyargatott székelység 1660 szept. 18-iki maksai gyűlésén már elhatározta, hogy a Barcsaiak ellen nagyobb arányú akciózt indít s erre Keménytől kért tanácsot és utasításokat.⁴

A Rákóczi-párt maradványa is Kemény-felé fordult. Bánffi Dénest küldi hozzá Aranyos-Medgyesre, hogy vele a német segítség dolgában tárgyaljon. Kemény értekezett is vele s a palatinushoz küldötte Tokajba.⁵

Bánffi 1660 szept. 13-án találkozott a nádorral; el is határozták, hogy Telekit Bécsbe küldik. Teleki, kinek útiköltségéhez a nádor is hozzá akart járulni, e közben Felső-Magyarországon is Kemény érdekében fáradozott, ez alkalommal nem ment fel.⁶ November 13-án már írja Munkácsról: „Az székelység pediglen az fejedelemhez meg nem hajlott s az mint nagy assecuratoriával írják az úrnak (K. J.-nak) meg sem hajolnak, hanem az urat ő nagyságát lelkének üdvösségére kényszerítve nagy reménkedéssel híják magok közé s igirik magokat, hogy életeket is az úr ő nagysága és mi mellettünk közönségesen leteszik, az császár ő felségével kereszténység javára feltett dolgokat követni igyekezik. Ezen dologban pedig nemcsak az székelység, hanem az

¹ Századok. 1873. 483 l., Deák Farkas: Kemény János levelei, a Csákyak kassai levéltárában.

² Tört. Tár. XVII. k. 146 l. Rhédei László levelező könyve. Hadtört. Közl. 1892. 421 l. Kemény János levelei a marosvásárhelyi Teleki levéltárban. Koncz József közlése.

³ Századok. 1900. 502 l. Angyal D. Erdély politikai érintkezése Angliával.

⁴ Kraus. Kurz. Magazin II. k. 455 l. Szilágyi S. Erd. orsz. tört. II. köt. 290 l.

⁵ Hadtört. Közl. 1892. 427 l. Szilágyi S. i. m. II. köt. 291 l.

⁶ Teleki Mihály levelezése I. köt. 562 l.

főrendeknek s szász-ságnak nagyobb része egyező értelemmel izentek, melyhez immár nem kívántatván egyéb, hanem az mi közönségesen való bemenetelünk, mely ha halad annál inkább, ha elmulik, azokat az keresztény embereket nagyobb veszedelem követné. November 15-ére akarnak összegyűlni a katonákkal Aranyos-Medgyesre s a palatinus pátens levelet adott Keménynek, hogy a dolog véghezvitelére szolgálás színe alatt viheti az embereket táborra s így felülről félni nem kellett, mert jó szemmel nézték a vállalkozást.¹ Ez a vállalkozás pedig már csaknem a kivitel stádiumába lépett, mert Kemény a viszonyok kedvező alakulását nem nézte összedugott kézzel. Míg pártfogói a nádor, Rhédei, Bánffy Dénes, Bethlen Farkas, Lázár István egyre biztatták, székelv hívei fegyveres erőt ajánlottak, Kemény maga is hadak fogadásán dolgozott. Rákóczinak vezér nélkül maradt seregét a fenes-gyalui ütközet után lassanként Aranyos-Medgyesre gyűjtötte.

Gondoskodik övéiről is. Már június 8-ikán biztosítja nejének menedékkül Huszt várát Rhédei Ferencztől, ki erről neki jun. 11-én kelt biztosító levelet is ad.² Állandó összeköttetésben lévén az erdélyiekkel, a Barcsaiak minden mozdulatáról jól van értesülve. Erdélyből ugyancsak biztatják a bemenetelre, — írja Rhédeinek — de kevés fundamentumát látja, hogy mellette fel fognak kelni, „mindazonáltal, ha miben mód lehetne hazámnak, nem fejedelemségért, bizony örömetst szolgálnék“ . . . „Az én elmém nem jár ott, hogy töröknél való sollicitálással, tractával, adóval kellene Barcsai Ákos állapotját lerontani s változást keresni, mert keresztény léleknek útja arra nincsen, hanem két casusokra vigyázzván. 1. Ha a török megidegenedvén, Barcsai engedne más uralkodni. 2. Ha német elegyednék a hadakozásba és akarna más promoteálni“, ő Rhédeit pártolná mindkét esetben, „mert az úr Isten ne boldogítson, ha vagyok affectálója magam részemre.“³ Julius 31-én és aug. 4-én írja e sorokat, volt-e benne igaz őszinteség Rhédei iránt, nem valószínűtlen. Bizonyára nem bánta volna, ha előbb Rhédei neve kerül bele a forgatagba, ki amúgy is rövid idő múlva Kemény elől önkényt félrevonul, mint azt már egyszer Rákóczival megtette.

Másfelől állandó érintkezésben van Wallis Olivérrel, a szatmári őrség parancsnokával. Már június 29-én írja Wallis, hogy a Szamosújvárból visszatért Altheim az erdélyi állapotokat és hangulatot lefesté előtte. Schneidau ezredesnek Keménynyel együttes hadkoncentráció terveit helyesli, de jó volna, ha Kemény személyesen jönne hozzá (Wallishoz), s nagyobb erővel nyomulna Erdélybe s lehetőleg Szamosúj-

¹ Teleki M. lev. I. k. 569 l.

² Hadtört. Közl. 1892. 423 l.

³ Hadtört. Közl. 1892. 425, 426 l.

várig. Személyes jelenléte a bujdosókat és a fogadott katonákat lelkesíteni fogja. Írja továbbá, hogy Offredi alezredest, ki az egész Heister féle sereggel táborra érkezett, odaküldi, hogy Kemény már összegyűjtött huszáraival egyesüljön.¹ Már szeptember elején beakart indulni, de Várad elesése után, a kétségbeesés fogta el honfitársai lelkét. Be akart menni egyedül is, bár azelőtt nem kellett, így panaszolja az erdélyiek-ről, de nem akarja, hogy vádolják azzal, mintha hazáját végső veszedelmében szolgálni nem akarná. Ő is azt tartja a palatinussal, hogy „longum consilium, tardum exilium, perdidit Hungariam.“

Bemenetele ezuttal elmaradt. Belátta, hogy a Barcsaiak ellene mindenre készek s nem fogják tiszteletben tartani sem a rokoni köteleket, sem személye auktoritását. Ő nem kockáztatja pártja reményét, politikáját és életét. „Kis szikrából nagy tűz“, írja Rhédeinek szeptember 20-iki levelében.²

Ha bemegy, csak sereg élén teheti, most már csak a fegyver dönthet e nagy politikai kérdésben. Szeptember 12-én Bethlen Farkasnak írja, ha az erdélyiek fegyvert fognak mellette; a sarczot a török ellen fordítják s ha a német segíti, miről a palatinushoz utazó Bánffi Dénestől vár értesítést, úgy ő be is megy, de e nélkül inkább koldul, semhogy a pasasággá alakítandó Erdély polgára maradjon.³

Barcsai alig sejtette Kemény ily nagy arányú előkészületeit. Nem vette észre, hogy voltaképpen maga is önkénytelenül Kemény malmára hajtja a vizet. Valamit mégis tartott tőle, mert fiát, Simont, udvarába csábítgatta, de Keménynek eszeágában sem volt vállalata kezdetén fiát a farkasok vermébe bocsátani. Barcsai különben sem sürgette valami erőlyesen, de tetteivel erősítette Kemény helyzetét. Országgyűlésezett október 25 és november 10-ike közt Segesváron. Eltaszította magától a Rákóczi-pártnak bujdosó hiveit, visszavonván a már megadott amnestiát.⁴ Azzal is ártott magának, hogy az ország gondja helyett lakadalmazott. „Hajlott kora daczára, hozzá nem illő ifjú asszony személyt losonczi Bánffi Zsigmond tanács úr Ágnes nevű hajadon leányát vette vala el, miután első neje, a dévai obsidio alatt megholt volt“, írja róla Szalárdi.

Kemény pedig ezalatt katonákat is tart. Ha kell 1000 gyalog és 50 lovast most is ki tud állítani s el van határozva, hogy védeni fogja jószágait és jogait ha kell fegyverrel is. Nyugtassák meg Barcsait, hogy

¹ Kiadatlan missilis a Wesselényi család levéltárában az Erd. Nemz. Múzeumban.

² Hadtört. Közl. 1892. 428 l.

³ Tört. Tár 1871. 147 l.

⁴ Erd. orsz. gyűl. cml. XII. k. 50 l.

semmit se sejtsem s ha hívek lesznek hozzá, majd meg fogja szolgálni nemsokára.¹

November 14-én írja Rhédeiinek, hogy fiát, Lászlót hívja ki Erdélyből. A székelyekben csak akkor bízik, ha a német segély ügye befejezést nyert, várják is Szatmárra a németet. Ali is kivonult Erdélyből s a palatinus oda van Bécsben.²

Érdekes nov. 17-iki levele is Rhédeihez pár nappal beindulása előtt. Mintha indokolni akarná vállalatát fejedelmi barátjának is Barcsai eljárásáról panaszkodik s kifejti, hogy bár Ali elment, a behódolítás veszélyétől Erdélyt csak fegyveres vállalkozás mentheti meg. „A publicum, ki nagyobb ezeknél is (t. i. az ő személyes ügyeinél), ha római császár törökkel összevész, Erdélyt hátra nem hagyja, ott oly dispositiókat fog tenni, mint Csehországban, Morvában, ha nem per pacta megyen a dolog véghez. Ha a német felhagy Erdélyen, török üli meg. Megvallom, szorgoztatom Erdélyből régen. Eddig mind csak vártam s hallgattam, már nem tudok mit mivelni, mert ha nem szerzek securitást magam dolgában, opprimáltatom, ha publicumnak nem szolgállok is, nagy számadás lsten s a világ előtt. Im a minapi írásomra is nem jöve semmi válaszem, subordinált másokat is és irogatnak, de csak csalárdság minden dolog; úgy hitetem magammal, hogy római császár nem contemplálná az Erdélylyel való tractát, ha volna kívül, de privatus ember azt nem teheti, országnak nem engedtetik.³ Ugyanakkor ír Csákinak is: „Bé kellessék tekintenem Erdélybe“. Barcsaival nem tudott kiegyezni s így kárai vannak, mert ellene és javai ellen injuriálnak. A közállapotok s az erdélyieknek a töröktől való félelme kényszeríti, hogy személyesen menjen be. Tisztázni akarja magát azon vád alól, hogy a veszélyben levő haza oltalmát elakarja mulasztani: „nem ellenségképpen senki személye méltósága ellen nem megyek, hanem mint haza fia hazájában, hogy annak mostohájának ne ítéltessem . . . s ha idegenül acceptáltatom . . . az defensát, az mint lehet el nem mulatom“ . . . Úgy áldjon meg lstenem, hogy sem fejedelemséget magamnak nem horgászok, sem semmi egyéb erdélyi eminentiát és azokból senkit exturbálni nem intendálok“. A közügyekbe akkor avatkozik, ha kívánják s a körülmények kényszerítik, mely esetben megmutatja igaz magyarságát, de a császár ő felsége iránti hűséges indulatját is s ha dolgát elvégezte, ismét kivonul. Csákit kéri, pártolja felséges uránál, mert aligha kénytelen nem lesz a közdolgokba beavatkozni.⁴

¹ Kiadatlan missilis az Erd. Nemz. Múz. lev.-tárában. Oklevelek Törzs. gyűjteménye. Kelt Aranyos-Medgyes 1660. nov. 2.

² Hadtört. Közl. 1892. 429 l.

³ Hadtört. Közl. 1892. 429 l.

⁴ Századok 1873. 488 l.

E levelekkel kétségkívül tartozott párfogóinak s tartozott politikai belátásának akkor, midőn háta mögött vezető embereikben, vállalata iránt jóindulattal viseltető országrészeket akart hagyni. De tartozott politikai programját Erdély minden pártja előtt is feltárni s e végre elindulásakor, november 20-án, kibocsátja manifestumát.¹ Ez Csákihoz írt levelének csaknem „páriája” volt. „Nem is megháborítására az hazának, sőt inkább meg sem aludt tűzének oltására” kell bejönnie. El kell ismernünk, hogy ez a kiáltvány alkalmas volt arra, hogy Erdélyt megnyugtassa. 1660 november 22-én, a lehető legkedvezőbb körülmények között, Aranyos-Megyesről indult útnak. Mert Barcsai bezárván november 10-én a segesvári országgyűlést — mint hitte — zavartalanul fogja élvezhetni új házassága örömeit s iljú nejével Görgénybe vonult. Testvérei közül András Fogarasba, Gáspár a Mezőségre húzódott. Ali a törökséggel Nándorfehérváron tartózkodott s a temesvári pasaság útján intézte Várad elfoglalása után a környék behódoltatása ügyeit. Az ország felesküdt hadai elszéledtek a gyűlés után, mindössze pár száz főnyi fizetett havasi katonaság táborozott a Mezőségen.

A Barcsaiakat váratlanul lepte meg Kemény hadainak feltűnése. A fejedelem csak 26-án értesült Tisza István kövári kapitánytól, hogy Kemény fegyveres erővel közeledik. Még ugyanaz nap megtette intézkedéseit, de már későn és sikertelenül.²

Az előrenyomuló Kemény Nánásit, Barcsai kapitányát, ki 200 főnyi sereggel a határszélen állott, elfogta.³ Csapatait kiküldte, hogy Barcsai hadainak gyülekezését meggátolják s az ellentállókat leverjék. Barcsai Gáspárt Szentpáli János hadnagy emberei Örményesen lepték meg Lórántffi Zsuzsánna kuriáján. A hatalmas termetű, zordon katona, boros fővel hiában kísérelte meg az ellenállást, elesett s fejét vették.⁴ Seregét pedig, mely a Mezőségen Búzánál⁵ táborozott s többnyire zsoldos kurtyán lovasságból állott, Szentpáli János verte szét.

Kemény kalandozó csapatai veszélyeztették a Barcsaihoz Görgénybe siető tanács urak életét, sőt a jobb sorsra érdemes gyalakúti

¹ Tört. Tár. VII. 156 l. Erd. orsz. gyűl. eml. XII. k. 51 l.

² Szalárdi J. Siralmas krónikája 598 hasáb.

³ Kemény József »Deutsche Fundgruben« II. k. 126 l.

⁴ Szalárdi i. m. 598. has.

⁵ E község a mai Szolnok-Doboka vármegye kékesi járásában fekszik neve Búza. Szilágyi S. i. m. (Budapesti Szemle 1860 33 l.) Búzamezőnek nevezi. Búzamező pedig a távolabb fekvő nagyilondai járásban fekszik. Bethlen János, Szalárdi és Kraus is helyesen nevezik Búzának. A Szilágyitól említett Búzamező e korban s ma is oly jelentéktelen hely, hogy régl 18 századbéli térképeken elő sem fordul. A dobokai Búza pedig jelentékeny mezőváros volt az 1886. évi XXII. t.-cz. életbelépéseig. Ma ugyan kis község, de csinosan és rendezen épült utcái és háza mutatják régl jelentőségét.

Lázár György tanács úr áldozatul esett a dühöngő csapat vezérnek, Kis Andrásnak, ki a beteges főurat Gyulafi Lászlóné szentdemeteri kastélyából rángatta ki s konczoltatta fel 1660 november 29-én.¹ Menti is magát Kemény Wesselényihez és Csákihoz írt leveleiben, Lázárt kétségkívül sajnálta is, „mint afféle állapotban szokott az dolog történni”.² Szerencsésebben járt Haller Gábor és Bethlen János; az testvéréhez, Pálhoz Fejéregyházára, ez Ebesfalvára az Apafiakhoz menekült Kemény katonái elől.³ Bethlen Jánost és Haller Gábort, Bethlen Farkas és Kemény Simon később Marosvásárhelyre vezették Keményhez, ki felvilágosítván őket a helyzetről, most már mint új párhiveit bocsátotta szabadon. „Nyelvek jól jár. Szíveknek Isten látója”.⁴ 1660 deczember 2-án Kemény Gyekéből rendelkezik Teleki Mihálynak, hogy valami százszoktól jött dragonokat Búzánál verjenek szét.⁵ A vállalat kezdete tehát sikerült, az ellenség fegyveres erejét megtörték.

Az egyik Barcsai már csendes ember, a másik pedig András, Kemény Simontól Fogaras várában körülzárva, már nem siethet fejedelmi testvére védelmére. A török az országtól távol. A székelység Kászoni Márton, Kemény íródiákja, felszólítására ismét Barcsai ellen fordult. Mikor pedig Kemény teljesen megnyerte a székelyeket, mind szűkebbre szorult Barcsai körül a világ.

Kemény november 29-ike óta Marosvásárhelyt és környékén tartózkodott, azután feljebb vonult Régen-felé, hogy minél közelebb legyen Görgényhez. Régenből Vécsre ment s innen szólította fel először levélben Barcsait az egyezkedésre, majd Bánffi Dénest küldte hozzá, hogy személyes érintkezésüket előkészítse.

Deczember 11-én tényleg találkoztak is Görgény-Szt.-Imrén, egy a vártól külön álló udvarházban. Mindketen fegyveres kíséret nélkül, meghitt embereik társaságában jelentek meg. Barcsai apósával, Bánffi Zsigmond dobokai főispán tanácsúrral s pár más udvari emberével. Kemény Haller Gáborral és Bethlen Farkassal. Hosszas tárgyalás után sem tudtak megegyezésre jutni. Végre is közösen kérték a két versengő felet, hogy a szerencsétlen haza érdekében négy szemközt intézzék el ügyüket s terjesszék az ország elé, a mit közösen elhatároznak s a miben végleg megállapodásra jutnak.

¹ Lázár Miklós a gróf Lázár család. 62 l.

² Századok 1873. 489—490 l. 1660. decz. 1-én kelt levél.

³ Bethlen János: *Commentarii de rebus Transsilv. Lib. III. 44—45 l.* Kraus i. m. II. k. 121 l. — Meg is radt tőle Apafiné s menti magát Teleki Mihályhoz nov. 30-án írt levelében. Teleki lev. I. köt. 575 l.

⁴ Tört. Tá. 1900. 199 l. decz. 5-én Lónyai Annához írt levele.

⁵ Teleki M. lev. II. k. 576 l.

Négy órai hosszas tanácskozás után a kiegyezés létre jött oly formán, hogy kiki a maga nevében még azon év december 24-ikére Szászrégenbe hívja az ország rendeit formális gyűlésre.¹ Barcsai meghívói decz. 11 és 12-én keltek Görgény várában. Tudtul adja Kemény beavatkozását az ország dolgába s kéri a rendeket, hogy határozzanak a haza sorsáról „*szabad voxolással*“, melybe ő is belenyugszik. Kemény levelei december 12-én keltek Szászrégenben. Elmondja benne, hogy e gyűlés célja: „A hazának mostani felháborodott állapotának csendesítése“, továbbá a török adó és sarcz beszédese és az adószedők (perceptorok) beszámolója. Megnyugtítja az erdélyieket, hogy ő a portától elszakadni s a hatalmas nemzetet provokálni nem akarja.

E megegyezés valóban szép jelenet mindannak daczára, hogy az egyik fél ereje befolyással volt a fejleményekre. A haza mindenek előtt, mert annak már igazán szüksége volt az orvoslásra s főleg Kemény sokat ígérő erős kezére, mert a belső bajokat csak ő orvosolhatta, csak ő tőle várhatta a nehéz kórban sinylődő Erdély. Egyiknek félre kellett vonulnia és ezt meg is tette. Dicséret érte az utókortól, mert ez volt a legnagyobb tett abban a kedvező, eredményt ígérő pillanatokban!

Az országgyűlés megkezdéséig Kemény intézkedéseket tesz, levelez. Már december 13-án rendelkezik Telekinek Régenből, hogy a hozzá küldött regálisokat „Bethlen János cancellarius, ha subscribálta“, hozza el magával. Teleki Barcsainál van s ezért meghagyja azt is, hogy a török és oláh-ságnak írt leveleket, melyeket Barcsai ígért, szintén hozza el. „Ha ön nagysága sincere akarja, van még mód benne, megtarthassuk ez szegény hazát, ha pedig csak színesen nyultanak hozzá, a melyik részről fucus van, legyen az Isten annak ellensége“.² Lehet-e a történelem ítélőszéke előtt Keményt vádolni azzal, hogy nála csak a fejedelemségkeresés és nem első sorban a haza érdeke forgott szem előtt? Az ő nagyszabásu egyénisége kétségkívül felül tudott emelkedni a kicsinyes önérdékeken, hiszen nem csak saját maga, hanem főleg a viszonyok tölték előtérbe.

Ír Rhédeinek 14-én, hogy gyűjtse össze az ország lakóit. Belenyugszik az országgyűlés határozatába s bárki legyen a fejedelem, ő a hazának javára mindent elkövet. Csak egy az óhajítása, hogy Barcsai ne legyen.³ Közben Vásárhelyt is tartózkodik s nagy szorgalommal készül a régeni gyűlésre, hova 23-án indult el.⁴

Barcsai Görgényben marad s az első pillanat hatása elmulván, feleszmél s leveleket ír a töröknek és az oláh vajdának. De Kemény

¹ Szalárdi i. m. 548—600 hasáb. Bethlen J. i. m. 48—50 l. Erd. országgyűl. eml. XII. k. 464—465 l. Budapesti Sz. 1860. 34—35 l.

² Teleki M. lev. II. k. 577—578 l.

³ Hadtört. Közl. 1892. 430 l.

⁴ Teleki M. lev. I. k. 582 l.

résen van. Két legügyesebb megbízottját küldi Görgénybe, Teleki Mihályt és Bethlen Gergelyt s csak azt várja, hogy a gyűlésből a fejedelmi propositiókért küldött követek térjenek vissza. Felhatalmazza őket, hogy „categorice” jelentsék ki, hogy „ezentúl több puska lesz körüllettek”. A gyanus katonákat fogják el s küldjék Régenbe, hogy elbánjanak velők.¹ A 24-re összehívott gyűlés 26-án fogott a tanácskozáshoz. Elnökké Haller Gábort választották. Ezután felolvasták Barcsai december 11-iki meghívó levelét, mely szabad kezet enged nekik az ország sorsáról intézkedni, új fejedelmet választani, természetesen kikötve, hogy neki és övéinek romlására törvényeket ne hozzanak. Decz. 27-én Kemény óhajlására követeket választottak és küldöttek Barcsaihoz, a fejedelmi propositiók végett. Azzal az izenettel érkeztek vissza 29-én, hogy a tanácsurak menjenek hozzá. Erre ismét követek mentek hozzá s 31-én négy pontban kifejezett kívánságaival tértek vissza. Ellátásáról gondoskodják az ország, propositiókat ne kérjenek tőle, a töröknek ki ne adják semmi körülmények között s nem akarja elismerni, hogy a rendek állottak el tőle, s nem ő tőlük. Ez utóbbi kivételével a többit elfogadták s felajánlották neki Görgényt.

Ezzel Barcsai lemondása végleg befejezést nyert s miután a rendek a homagium alól feloldatni kérték magukat, Bethlen János indítványára kitűzték a fejedelem választást.²

1661 januárius 1-én Kemény törekvéseit az országgyűlés szentesítette, midőn közakarattal s nagy lelkesedéssel megválasztotta Erdély fejedelmének. Kemény e választással pályájának delelő pontjára jutott. Ugyanakkor Erdély szabadságának és nemzeti fejedelemségének napnyugtához érkezett.

Az a félszázad, mi ezután telt el, csak gyöngye visszfénye volt a régi dicsőséges időknek.

III.

Kemény János fejedelemsége. A szászrégeni, beszterczei és medgyesi országgyűlések. A német politika és a segítség megnyerése.

Kemény a választást hírül vivő követséget gyönyörű beszéddel fogadta.³ Feltárta előttük a veszélyt, melyet eddig Barcsai titkolt, hogy

¹ Teleki lev. I. 584 l. E levél után már meggyőződhetett Barcsai — sőt maga Kemény, mint írja, „categorice” megakarta győzni Barcsait arról, — hogy fejedelemsége (t. i. a B.-é) már csak muló árnyék, egy kis báránnyel, mely az első szélfúvásra szétfoszlik nyomtalanul.

² Erd. országgyűl. eml. XII. k. 52 l.

³ Tört. Tár II. k. 164 l.

a török a római császárral és más ellenségeivel ki akar békülni és Erdélyt el akarja foglalni. A gyűlés megdöbbenve, de erejének most már némi reményével fogadta a hírt s megalkotta a bizottságot, mely az új fejedelem feltételeit és programját megállapítsa. A bizottság két tanácsúron, királyi regalisok és táblai ülnökön kívül minden rendből és nemzetből két-két tagból állott.¹ Januárus 3-án a bizottság bemutatott feltételeit a rendek elfogadják. Ugyanazok voltak, mint a Barcsai gyenge lelkesültsgű megválasztásakor készült conditiók, ezek pedig azonosak voltak a Rhédei-féle feltételekkel. Csak a tizenkilencedik volt új, mely szerint az eddig vétőknek az új fejedelem békét hagy. Ugyanaz nap ünnepélyesen meghívták s a szokott kísérettel és pompával megjelent Kemény a gyűlés helyén, a templomban. Az isteni tisztelet végével fogadta a rendek üdvözlését Bethlen Jánostól és válaszolt nekik. Azután letette az esküt, 4-én pedig a rendek a homágiumot. 5-én kiállítják Barcsai számára a biztosító és adománylevelet, melyben Görgényt, Uzdiszentpétert és Zsukot kapja kárpótlásul s mint volt fejedelem, gyűlésben és hadban megjelenni nem tartozik. Barcsai ezzel szemben a rendek számára kiállítja ünnepélyes lemondó levelét és egy másik iratban Keményt fejedelmének ismeri el. 6-án hozzáfognak a törvények megalkotásához. Január 8-án a három nemzet uniójára esküsznek s leszállítják a székelyek adóját. Január 9-én felolvassák a Barcsaitól írt biztosító leveleket, azután a budai pasa fenyegető levelét, melyben kijelenti, hogyha a hódoltatás ügyébe beavatkoznának, Erdélyt szigorúan megfogja büntetni. 9 és 10-én a nádor, az esztergomi érsek, a római császár levelei és egy szultáni fermán jutott a nyilvánosság elé. Ugyanakkor a portáról egy megbízott tudósítja az országot a török betörés közeli veszélyéről. Ezzel szemben Kemény Bánfi Dénest és Kászonit Bécsbe küldi segélynyerés végett. E mozgalmas tárgyalások alatt megalkotják a törvényeket.²

Leírván a helyzetet, Kemény megválasztását indokolja az I. Articulus, örök bizonyságául annak, hogy ez alkotmányos jogot minő igaz megegyezéssel, örömmel és lelkesedéssel gyakorolták. „Azért az hazának ily felháborodott állapotjában gondviselő nélkül nem lehetvén, kényszerítettünk“ . . . „az tekintetes és méltóságos Kemény János urunkat *minden fegyvernek vagy egyéb tekintetnek félelme nélkül* szabados mindnyájunk között megegyezett vox szerint egész országul, három nemzetül, Magyarországnak ide incorporálta részeivel hazánk törvénye és szabad választásunk szerint választani fejedelmünknek“. Ha a szűkre szabott okirat ily szép formában számol be a választás tényéről, nincs okunk kételkedni az egykoruak lelkesedésén:

¹ Erd. orsz. gyűl. emlékek XII. k. 53. l.

² Ugyanott 54. l.

„Láttál volna ebben fejedelmi ékességeket, szemeiből folyni könnyullatásokat, homlokán alázatosságot, ábrázatján szelidséget; hallottál volna az utczákon és ösvényeken ily kiáltásokat: „Éljen a hazának atyja! éljen nemzetünk oszlopa! Éljen végezetre Erdély országának egyetlenegy vigasztalója!”¹ „Már fejedelmet is Isten kívánságunk szerint valót adott, kinek az egész ország meg is esküdt. Az másik fejedelem maga szabad akaratja szerint tette le az fejedelemséget“, írja Teleki Mihály mátkájának, Vér Juditnak.² Az erdélyi érdekektől távolabb eső, Sárospatakon élő magyar, Dalmadi István a választás feletti örömet így fejezi ki: „... kívánom, hogy az Úr Isten továbbra is úgy igazgassa minden cselekedeteit Kegyelmeteknek s annak a szegény megromlott hazának bajos dolgait, hogy sok romlási, pusztulási után ez mostani veszedelmes tengeri háboruhoz hasonló szélvészeken közül kivergődvén, juthasson kegyelmelek mindnyájan örvendetes békeségnek csendes partjára.”³ Kemény életének egy régi álmát látta megvalósulni e választással. Januárius 2-án siet tudósítani nejét róla. E levél minden kétséget kizáróan bizonyítja azt is, hogy Keménynél — bár tudatában volt egyéni értékének s honfitársai becsülésének — nem a személyi nagyravagyás volt az első indító ok, mely ily fényes polczra jutásakor elfogta. Az bizonyos, hogy elég erőt és rátermettséget érzett magában állása betöltésére, de ha a haza érdekei nem kapcsolódnak oly szorosan össze az ő személyével, bizonyára jobban szeretne volna, „ha veletek együtt csendes életben tölthetném el hátralevő kevés napjaimat“.⁴

A II. articulus huszonegy pontban közli a fejedelemnek előírt conditioikat. 1. A szabad recepta religioit jogaiban nem bántja. 2. Az unió, tehát a három nemzet conditioit megtartja s másokkal is megtartatja. Erre a rendek is mind esküt tegyenek. 3. A portától el nem szakad. 4. Támadó hadjáratot nem indít. 5. Követségeket az ország tanácsa s az országgyűlés beleegyezése nélkül nem fogad. 6. Az ország határait megtartja és azokat meg nem változtatja. 7. A szabad választásról (libera electio) szól. 8. A szabad választást és szavazásokat nem befolyásolja. 9. A helytelen articulusokat a legközelebbi országgyűlésen kiktűszöböl. 10. A nemzetek és városok kiváltságait (privilegiumait) épségben tartja. 11. Törvényesen és igazságosan jár el, senkit erőszakosan nem bánt. 12. A bíróságnak (pereknel) szabad folyást enged. 13. Az országgyűlések törvé-

¹ Budapesti Szemle 1860. 36. I. Szilágyi Sándor idézi egy a kolozsvári ev. ref. főiskola könyvtárában levő egykorú naplóból. Szilágyi Sámuel gyűjteményéből.

² Teleki Mihály levelezése II k. 2—3. I. január 6-án kelt levél.

³ Ugyanott 4. I.

⁴ Történelmi Tár 1893. 520. I. Hadtörténelmi Közlemények 1892. évf. 431—432. I.

vényeit maga is megtartja, de másokkal is megtartatja. 14. Tisztviselőket nem mozdit el indokolatlanul. 15. A 12 tagu tanácsot fentartja, azok nélkül nem intézkedik s reájuk felügyel. 16. Főispánokat és főtisztviselőket csak olyanokat nevez ki, kik igaz hazafiak és 1000 forint biztosító zálogot adnak. 17. Ugyanaz áll a székelyek generálisaira és kapitányaira nézve is. 18. A szászok különös jogait tiszteletben tartja. 19. *Bosszut eddigvaló ellenségein nem áll.* 20. A szabad keresetet (libera quaestus) és szabad közlekedést (salvus passus) nem akadályozza (impediálja). 21. A vinczi jószág kivételével a fiscus jószágáival a maga hasznára nem rendelkezik.

III. articulus. A conditiókra letett esküformája. IV. art. Az ország státusai tegyék le a homágiumot. Közölve az eskü formája is.

V. art. A fizetett hadak kihágásai meggátlásáról s azok megbüntetéséről gondoskodjanak.

VI. art. Jobbágyság felmentése a zászlók alól (t. i. a hadakhoz szegődött nemesi jobbágyság bocsáttassanak földesuraikhoz vissza).

VII. art. A tatárabság folytán megüresedett tisztek helyeit töltsék be.

VIII. art. A pecséteket állítsák helyre és pedig külön-külön mind a három nemzetét.

IX. art. A zavaros időkben a magánosoktól okozott károk kárpótoltassanak s az illetékes ítélkező fórumok a peres ügyekben járjanak el gyorsan.

X. art. Az unióra (Approbata constitutiók szerint) minden rendek esküt tegyenek.

XI. art. A szászsebesi és a legutóbbi segesvári országgyűlésen kiküldött számoltatók (exactorok) írják össze a már befizetett adókat és sarcot.

XII. art. Állandó hadak fentartásáról gondoskodjanak s ezt a fejedelem köteleességévé teszik.

XIII. art. Adóban kapu után 16 frtot szabnak ki s ez két részletben fizethető és pedig az első 1661 év márczius, a második szeptember elején.

XIV. art. A szomszéd országokkal s a portával a jó viszonyt fent kell tartani.

XV. art. „Kik ország és fejedelmek ellen másuva irogatnának vagy másokkal tractálnának, poena decernáltatik“.

XVI. art. 1657-től a fejérvári országgyűlés által hozott törvények és adományok revidiáltassanak. Ide nem értik az armalisokat (nemesi levelek).

XVII. art. A tatárabságból kiszabadultak kötelezettségeiket váltsák be. Eljárás ezek ellen.

XVIII. art. Partiumbeli ügyek és Székelyhid dolga.

XIX. art. Barcsaira vonatkozó okmányok módosítása. Szentpéter és Suk (Zsuk) Barcsai halála után a fiscusra száll. Görgény Barcsai feleségénél marad annak haláláig úgy, hogy ha az országnak szüksége volna reá, az özvegy 15000 forintért átadhatja. Záradék (Conclusio) és hitelesítések. Kelt 1661. januárus 12-én Szászrégenben.¹

Kinyomatásokról január 18-án intézkedik Kemény a kolozsváriakhoz írt rendeletében, Csepreghit bízván meg a részletes eljárással.²

A fejedelmi süveg azonban nemcsak arra való volt, hogy viselője a vele szerzett jogokkal szemben kötelességeket is ne vegyen magára. A szerencsés vállalkozás még nem biztosította az új fejedelemnek azt, hogy a még füstölő romok fölé emelt trón erős alapokon is nyugszik. Óriási feladat nehezedett reá s e feladat sikeres megoldásától függött létérdeke. A török barátságot és pártfogást a közelmúltból felperzselt falvak, rablánczra fűzött emberek, lerombolt családi tűzhelyek mutatták. E politikát Kemény, kinek első kísérletei itt kudarczot vallottak, nem követhette.

A Barcsai-Rákóczi korszakbeli önkéntes száműzetése alatt lerakott új politikai épület alapjának anyaga nem a szűkebb hazai földön ásatott és dolgoztatott fel, sem a török műhelyében faragták hozzá a köveket, hanem a királyi területen s Bécsben. Az építő mesternek következetesnek kellett maradni az új beszerzési forráshoz s nagy tévedése áldozatául kellett esnie akkor, midőn oly vakon követte kedvencz, bár magasabb szempontokból elbirálható politikáját. A keresztény német császárság s a vele uralkodójában kapcsolatos magyar királyság védszárnyai alatt remélte szenvedő kis hazája boldogulását s midőn alig másfélezernyi hadával megkezdte vállalatát, azzal a reménnyel tette, hogy a „kis szikrából nagy tűz“ maga után fogja vonni a Nyugat általános és nagyszabású akcióját a török ellen. Hiszen Erdélyben való megjelenését is arra magyarázták, hogy a német segélyével s nagy erejével jön be. Az a másfél ezer ember óriási számmá nőtt, midőn a hír a másfélszázados török politika határai között mozgó honfitársaihoz érkezett. Hiába igyekezett magát kimagyarázni, hogy „nem császár akaratjából jöttem be, német velem nincsen“, e hit fejedelemmé választása után is megmaradt az eseményeket távolabb szemlélők előtt s jó anyagul kínálkozott arra, hogy magában hordja csiráját annak a mérges gombának, mely megölte őt később politikájával együtt. Az amúgy is bizalmatlan és hitetlen török nem volt képes belenyugodni Kemény megválasztásába s nem tudta kiverni fejéből azt az első gondolatot,

¹ Erdélyi országgyűlési emlékek XII. k. Törvények és Okiratok LVIII.

² Ugyanott. 487, 488, 1.

— talán nem is ok nélkül— hogy a „Nyugat nagy harcának előőrse“. Kemény igen jól tudta ezt s nehéz feladatában mindent elkövetett politikája s trónja megszilárdítására. A régeni országgyűlés gondjai között s az öröm mámorában sem felejtkezett meg arról, hogy e politika érdekében bent Erdélyben megszilárdítsa a talajt, künt a törököt tartsa ígérettel és Bécs pártfogását kézzelfogható módon kieszközölje.

A nagy változásról siet tudósítani neje után politikai barátait és pártfogóit, első sorban Csákit. 1661. januárius 11-iki levelében¹ röviden értesíti fejedelemmé választásáról s a helyzetről. Csatolja a nádorhoz írt levelének páriáját. Reméli, hogy a palatinus mindent elfog követni ő fel-ségénél. Kéri közbenjáróul őt is, hivatkozván ifjúságukra „sinceritásában“ nem is kételkedik. Leírja az egyhangú választást igaz benső örömmel. Említést tesz Barcsairól, ki a fejedelemséget resignálá s „az galibát az én nyakamba hárítá“. Ismeri súlyos és felelősségteljes helyzetét, „mely hivatal nem különb, mint az égő tűzben hágás“. Kéri, hogy Bécsbe felküldendő követei útját egyengesse, „kiért Isten is kegyelmednek minden jókat ad, velem együtt ez szegény haza is megszolgálni igyekszik“. Januárius 12-én Rhédeit tudósítja, hogy a török Beiső-Szolnokot foglalgatja és Brassó hódol neki. Barcsai András Fogarashoz „hunyorít.“ Ákossal meg van elégedve, csak mások izgatják ellene. Zólyomitól tart, kit a török Barcsai lemondása után aligha nem fog felhasználni ellene. Kéri, hogy az angol udvarnál² eszközölje ki, hogy a sztambuli követ járjon érdekében közbe s ezáltal ő időt nyerhessen az előkészületre.³ Januárius 16-án tudatja Rhédeit ismét, hogy a porta súlyos feltételek mellett beleegyezett az ő megválasztásába. Zólyomiról hallotta, hogy a törökkel traktál. Barcsai Ákossal igen jó viszonyban vannak, ki érdekében párthiveihez mindenféle leveleket írogat. Így teljesíti fejedelmi kötelezettségait, kapcsolatban politikai barátjaihoz intézett leveleiben is.

A gyűlés eloszlása után januárius 16-ára Barcsait Régenbe hívja, hogy további tervei végrehajtásában neki nyujtson segédkezet. A várakat sietett kezébe keríteni s ha Bécsből segílyt ígérnek, előkészülni az őrségek befogadására, nehogy a török azt reá, Keményre nézve meg nem bízható elemek kezében találja. Barcsai le is jött Görgényből januárius 16-án s leveleket ír a várak kapitányainak a feladás dolgában. A várak közül Fogaras Barcsai András kezében, Déva Springer Tamás parancsnoksága alatt voltak. E napon Barcsai némi viszonzásul kéri Keményt, hogy tizenkét katonából álló fizetett s körülötte Görgényben lévő őrségét

¹ Századok 1873. évf. 494. l.

² Hadtörténelmi Közlemények 1892. évf. 432. l.

³ A Rhédei-család a 18-ik században Teck herczeg utján az angol uralkodóházzal rokonságba is jutott, ki Rhédei leányt vett el nőül.

hagyja meg neki. Kemény beleegyezik azzal a feltétellel, hogy az őrség tegye le az esküt az országnak. Barscai ugyanekkor belenyugszik, hogy Kemény őrseget küldjön Görgénybe, de egyuttal kéri, hogy egyéb szolgálait hagyja nála.¹ E jó viszony dacára, Kemény aggodalmai nem multak el. Hiába volt az ország törvényes fejedelme, a fővéderő, a várak még mindig a Barscai pártiak kezében voltak. Barscai Keménynek s az országnak adott hitlevelében ígérte, hogy a legrövidebb idő alatt saját hatáskörében és befolyásával gondoskodni fog a várak átadásáról, de akár hanyagságból, akár készakarva, még semmit sem tett érte. Kemény felhívására azután megemberelte magát s írogatott Fogaras és Déva feladása dolgában, de az sem lehetetlen, hogy a szoros őrizet dacára sikerült ellenkező tartalmú leveleket juttatni a várőrség parancsnokaihoz.

Barscai is csak ember volt s kétségkívül nehezen törődött ahhoz a gondolathoz, hogy Erdély fejedelmi méltóságával járó, habár korlátolt becsülés és tisztelettől erőszakosan megfosztva, oly könnyen borítsa reá a feledés fátyolát a multakra. Hazáját bizonyára szerette is, de jellemének határozatlansága legyőzte benne a hazafit s előtérbe lépett a személyi érdek a már viselt fejedelmi auktoritás iránti gyarló és hiú vágyakozás. A tények eléggé igazolták, hogy nemcsak az ország, hanem a török is végleg elejtette s ezek után kísérleteket tenni az elvesztett méltóság visszaszerzésére meddő vállalkozásnak bizonyult. A körülmények kényszerítő hatása alatt megtette rendelkezéseit a várak feladása dolgában. Ez tény. Ennek dacára még a bekerített szász városok is nehezen hódoltak meg, bár Kemény német politikája nemzeti (faji) törekvéseiknek kedvező reményt nyújthatott. Brassó könnyebben hódol.² Szeben már feltételeket köt hozzá és pedig első sorban azt, hogy a török ellen harcolni és vele dacolni ne legyen kénytelen. Erről Szeben még 1658 szeptember 6-áról kelt kötelezvényt is adott a portának. Az új fejedelem megnyugtatta őket s így februárius 15-én a mondott feltétel mellett meghódolt.³

Kemény ha fel is küldte Bánffit és Kászonit puhatolózni Bécsbe, de a közelebről fenyegető törököt sem hagyta figyelmen kívül. Ezt Szinán váradi pasának, kinek közvetítésével februárius 19-én meg is érkezett a válasz Alitól s a portáról. A válasz erélyes, de eléggé megnyugtató volt. Az adó mindenekelőtt s a feltétlen hódolat. A portához küldött követséget a szultán februárius 16-án fogadta. A válasz: két évi adó,

¹ 1661 januárius 16-án Szászrégenben kelt kiadatlan okirat, az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárának Törzsgyűjteményében.

² Hadtörténelmi Közlemények 1892. évf. 432. l.

³ Budapesti Szemle 1860. évf. 40. l.

sarcz, fiát küldje kezesnek s ő személyesen menjen Temesvárra a megerősítés végett. Kemény kérte erre az adó leszállítását, de óvatosan már hallgatott fiáról.¹

A török aligha akarta felújítani azt a sok zűrzavart, amit neki a Rákócziak politikája okozott. Kemény igen nagyszabású jellem volt előttük, semhogy biztosítva látták volna magukat az esetben, ha megerősödvé háta mögött a nyugati keresztény államokkal nem fog-e nekik több galibát okozni, mint kellemetlen elődei. Nekik erdély fejedelmi székére oly ember kellett, ki a fejbőlintó Dobzse László szerepét játsza. A közelmúltban Barcsai, a közeljövőben Apafi s az ő választását megelőző körülmények eléggé igazolták ezt. A török világpolitika irányítói a Köpriliek² s az ő pártjuk nem türhettek Erdélyben nagyratörő embereket. Keménynek igazi pártfogója a tatár kán s Ali, a Köprili politika követője pedig a lehető legrosszabb viszonyban voltak egymással. Így tehát nem volt a „hatalmas nemzetnél” igaz, őszinte és befolyásos pártfogója. A míg Keménynek akarom, nem akarom válaszokat adott, cselekedeteiben homlokegyenest ellenkező színt vallott akkor, midőn minden megkérdezés nélkül hódoltatta a Részek erősségeit. Az erdőkoszorúzta Rézhegységnek a Sebes-Körös völgyére néző kúpján álló kis vár, Solyomkő és a jól megerősített, Berettyó folyó mellett őrködő Szentjobb vára februárius 20-ika körül behódoltak. Előbbi, lelkészének árulása miatt esett el, utóbbit a gyulai alaj bég kevés erővel, mielőtt Kemény segítsége megérkezhetett volna, a várórség hanyagsága s egy csekély ürügy miatt bevette.³

Igazán alkalmazható Szentjobb vára sorsára Rhédei László 1661 márczius 20-án Keménynek szóló levelében ez a közmondás a török eljárására: „Üss meg, hadd haragudjam meg”,⁴ vagy akár a farkas és bárány meséje a forrásnál. Szentjobb eleste csak igazolja azt, hová süllyedt Erdély annyi nyomorusága után. Hová lett a kötelességérzet és hazaszeretet erénye! Szinte jól esik Borbély Albertnek, Székelyhid kapitányának állhatatossága, ki megmenti hazájának s fejedelmi urának, árulás daczára is, a rábizott erősséget.⁵

Teljes erélylyel kellett tehát Keménynek hozzálátni a két legfontosabb vár Déva és Fogaras kézrekerítéséhez. Déva, Springer Tamás becsületessége révén, ki Barcsai felszólító levelére kész volt a várat átadni, Kemény kezébe került ugyan, de meg kellett érnie azt, hogy saját honfitársai akarták a jenei török basa kezébe juttatni. Az árulók

¹ Bethlen János i. m. lib. III, 56. l.

² Hammer Geschichte des Osmanischen Reiches VI. 95. l.

³ Szalárdi i. m. 606 hasábj. Bethlen J. i. m. lib. III, 55—56. l.

⁴ Történelmi Tár XVII. k. 149. l.

⁵ Szalárdi i. m. 605—606. hasábj.

nevei: Kállai András református pap, Tódor János udvarbíró, Jánosi István harminczados és Raffai Tamás voltak, kiket a radnóti udvarban tartózkodó fejedelmi tanács halálra ítelt és Radnóton — hová őket Springer őrizettel s az áruló levelekkel küldötte — egy hajnalban a kastély kapuja előtt fejüket vették.¹ Fogarassal nehezebben ment a dolog, mert Barcsai András testvére lemondása, Kemény Simon ostromzára s a kapott felhívások daczára sem akart lemondani arról a reményről, hogy Kemény fejedelemsége csak pünkösdi királyság s volt oka tartani is tőle, mert a bakcsi-szeráji kezes-levél ügyét még mindig nem hozta rendbe Keménnyel.² Végre is kénytelen volt bátyja Ákos egyenes felhívására — ki Csengeri István udvari papját küldé hozzá levéllel — márczius 15-én a várat feladni s Görgénybe ment, hol nagyobb biztonságban hitte magát.³

Bánffi Dénes és Kászoni februárius 25-ike óta Bécsben daczára megkötöttségüknek, előkészítették a német segítség ügyét. Panaszkodik is Bánffi Teleki Mihálynak április elején Bécsből írott levelében s Kászont haza is küldte, hogy személyesen referáljon Kemény s az ország előtt. „Itt pedig securitas adás nélkül Erdélynek semmi hitele nincs“. Ő felsege s a „titoktanács“ kívánsága Székelyhid, Kővár s esetleg Szamosujvárhoz német őrség, kiknek csak profuntról kell gondoskodni. Csak mielőbb küldjék a plenipotentiát s akkor rögtön annak rendje és módja szerint gondoskodnak a „segítségéről“.⁴

Temészetesen Bánffi Keményt külön is tudósította s Kászoni személyesen is referált a helyzetről és sürgette, hogy a teljhatalmú megbízást a legrövidebb idő alatt küldje fel hozzá, mert különben minden dolgát elrontja, a mit eddig nagy bajjal vitt keresztül. Így állván a dolgok, április 4-én és 5-én kelt meghívóiban a rendeket Beszterczére rendeli április 23-ára, hogy az országgyűlés előtt tárja fel a helyzetet és a bajok orvoslására intézkedéseket tegyenek.⁵

Barcsai lemondása után állandóan Görgényben tartózkodott. Habár Kemény sürgetésére be is váltotta írásban is adott ígéretét már a várak feladása ügyében, de sehogy sem tudott véglegesen belenyugodni sorsába. Nem is csoda. Kellemetlen és hálátlan helyzetének, Kemény mindinkább növekedő ellenszenvének nem annyira maga volt az okozója, mint az új fejedelem álnok tanácsosai: Bethlen János, Ugron András és főleg Haller Gábor. E három férfiú csak akkor csatlakozott Kemény-

¹ Szalárdi i. m. 609 hasábj. Bethlen J. m. lib. III. 54. I. Kraus i. m. II. köt. 140. I.

² Barcsai András Kemény kezessége mellett szabadult ki a tatárabságból és Bakcsi-Szerájon adott hitlevelét mindez ideig nem tartotta meg.

³ Teleki Mihály lev. II. k. 55—58. I. teljes egészében közölve ez érdekes levél.

⁴ Budapesti Szemle 1860. évf. 42. I. Bethlen J. i. m. lib. III. 55. I.

⁵ Erdélyi országgyűlési eml. XII. k. 66. I.

hez, midőn a körülmények kényszerítették. Bethlen és Haller maguk is aspiráltak a fejedelemségre.¹

A mikor még Kemény Krimben tartózkodott, biztatták Barcsait, hogy tétesse el láb alól.² De Barcsai szelid lelke irtózott a gyilkos eszközöktől s ha enged rosszindulatú tanácsosainak, azok alighanem az ő vállain emelkednek oda, hová Kemény most férfiasabb és tisztessége-sebb eszközökkel jutott. Jól tudták, hogy ha Kemény szabad lesz, az ő törekvéseik dugába dőlnek. Ezért nagyon is érdekükben állott az ellentéteket Barcsai és Kemény között a legvégsőig kiélesíteni.³ Kemény különben is bizalmatlankodó természete mellett rossz tanácsosai izgatásainak is engedve, mind jobban elzárkózott Barcsaitól. Igyekezett a legrövidebben felvilágosítani, hogy politikájának érdeke kívánja őt szoros őrizet alatt tartani. A zaklatott élet, a fejedelmi gondok, a török félig-meddig jóindulata, felkorbácsolták lelkében azokat a szenvedélyeket, melyek a szelidebb és kevésbé határozottabb uralkodók szemei elé is rémképet varázsolnak. Elvette Barcsaitól őrségét, talán még azt a tizenkét embert is, kiket jan. 16-iki egyezség levelük értelmében nála hagyott s a maga hűségére is felesketett. Barcsai körül csak néhány meghírt szolgálja maradhatott, de ezek is megfigyelés alatt állottak. Ez az óvatosság Kemény részéről szükségesnek is mutatkozott. Barcsai erre rá is szolgált, mert míg egyfelől Keménynyel szemben a lehető legengedékenyebb hűséges alattvalónak mutatta magát, másfelől a törököt értesítette az állapotokról s Kemény kísérleteiről a bécsi udvarnál. Szította lelkében a titkos ellentállást rossz szelleme, Barcsai András, ki Kemény megtorlásától, és nem alaptalanul, még mindig tartott. Ugy látszik elfelejtkezett arról, hogy Kemény kezében van, mert meggondolatlanul oda nyilatkozott, hogy Kemény még két hónapig sem fogja élvezni a fejedelemség kétes örömeit.⁴ Volt tehát elég tárgy, melylyel az országgyűlésnek foglalkoznia kellett. A régeni országgyűlés óta az

¹ Haller ott volt annak idején Barcsaival a török táborban. Ali elejtette őt, mert nagyratörőbb és önállóbb jellemnek látszott, mint a minőt a Porta politikája óhajtott Erdélyben. Később ismét feltűnik, mint fejedelmi jelölt, akkor, midőn Kemény helyébe Ali őt és Zólyomit szemelte ki. Bethlen Jánosról pedig fia Bethlen Miklós úgy nyilatkozott, hogy maga szeretett volna a Rákóczi contra Barcsai politikai hullámok idején Erdély fejedelme lenni (Bethlen Miklós történeti emlékiratai. 56. l.)

² Kiadatlan memoriále az Erd. Nemz. Múz.-ban a Wesselényi család levéltárában; kelt Görgényben 1661 jan. 10-én. Barcsai kérésére a Keménytől valami ügyben oda küldött pókakeresztúri Székely István jegyezte fel. Az elkeseredett Barcsai őszintén kimondja benne, hogy Haller Gábor, Bethlen János és Ugron András okozói az ő nyomorúságának s egészen Haller ellen nyilatkozik, ki őt a maga és társai bűneinek elpalástolása végett akarja „békormozni.”

³ Ugyanott.

⁴ Budapesti Szemle 1860. évf. 42—43. l. Erdélyi országgyűlési eml. XII. 55. l.

ország teljesen Kemény kezében, a török részéről kész ultimatum, Bécsből részletes hírek és előterjesztések. Barcsairól elegendő bizonyíték, hogy az ország az ő dolgát jó csomóra köthesse.

1661 április 23-ára egybegyültek a rendek Beszterczére, hová a fejedelem is pár nappal előbb megérkezett Vécscről.¹ Két napig a szokásos előleges tárgyalások folytak. 25-én délelőtt üdvözlik a rendek a fejedelmet, ki még az nap délután beküldé proposícióit. Ezeket két napig tárgyalták s 28-án Kemény egy küldöttséget kért magához, kinek bemutatta a porta kívánságait. 1. Személyesen jelenjen meg. 2. Fiát adja zálogba. 3. A sarczot és két évi adót fizesse be. Figyelmeztette egyúttal a rendeket, hogy ennek a célja Erdélyt utolsó erejétől s még meglevő csekély anyagi javaitól megfosztani, hogy a behódoltatást könnyebben keresztülvihesse. 29-én folytatták a fejedelmi proposíciók tárgyalását. Istentisztelet után tanácskoznak a török teljesíthetetlen feltételeiről s annak rendén felmerült a kérdés, hogy lehetne a bajon segíteni. Legalkalmasabb pillanatban lép be ekkor Kemény s megadja a választ, hogy „a római császárnál és szövetségeseinél“ s egyúttal bemutatja az idáig nyert levélbeli értesítéseket, a Bánffi Dénes bécsi tárgyalásainak eredményeit. Ő maga eltávozott, nem akarván befolyásolni a rendeket e kérdés eldöntésében. A leveleket felolvassák. Délután bejött a Bánffitól leküldött követjárás Kászoni Márton s részletesen informálta őket. Erre elhatározzák, hogy „a török az ellenség“ és Bánffit most már teljhatalommal (ultimaria plenipotentiával) ruházzák fel s még aznap kiállítva az utasítást, a Bécsben várakozó Bánffihoz küldik.² A megbízás odáig terjedt, hogy Bánffi eddigi ajánlatait a bécsi udvarnál assecurálja.³ A gyűlés ezután meghozza a következő törvényeket:

I. A tatár-rabságban kezesek váltságdíjának visszafizetési módokat megállapítják. II. Lerontatják Adon, Valkó és Somlyó magánosok kezében lévő várakat, nehogy majd a török kezében védőpontok legyenek. III. A székelyhidi táborból elszökött aranyosszékiek amnestiát nyernek. IV. A fiscalis uradalmak kárait térítsék meg. V. A kik a régeni gyűlés óta Kemény tudta nélkül correspondáltak, letartóztatandók. (Barcsai.) VI. Hadkötelesek nem zászlók alatt, hanem az ország seregében szolgáljanak. VII. Hadtartásra kapunként 8 frtot vetnek ki s erre előlegképen a begyűlt sarcz felhasználható. VIII. Hadtartásra portánként 1 köből búza fordítandó. IX. Hadkötelesek, ha felhívásra meg nem jelennek, szigorúan büntetendők. X. A passusokra szigorúan vigyázzanak. XI. A portai sarczot, kik másra fordították, térítsék meg. XII. A summa

¹ Teleki Mihály lev. II. k. 64. I.

² Erdélyi országgyűlési eml. 56—57. I.

³ Teleki Mihály lev. II. k. 57—58. I.

felszedésében a tisztviselők segítsenek. XIV. Rovatlan faluk zselléireől intézkednek. XV. Barcsai is, mennyiben a török sarcot másra fordította, térítse meg. XVI. Ugyancsak a Barcsaitól adományozott javak a magánosoktól vétessenek vissza törvényes eljárás útján s elébbi jogos tulajdonosaikat kárpótolják. XVII. Az ország törvényeit sértő s hitlevelet meg nem tartott Barcsait megfosztják szabadságától. XVIII. Az eddigi adószedők (perceptorok) maradjanak meg. XIX. A különböző vallásfelekezetek papjai tegyék le a homágiumot.¹ Május 5-én véget ért az országgyűlés.

Hatodikán Kemény a két Barcsait, Ákost és Andrást kihivatta Görgényből vadászatra s annak végeztével elfogatta őket. Ákost Görgényben tartotta néhány atyafiával és hivével szoros őrizet alatt.² Szegedi Péter és Jármí János vigyáznak minden lépésére s megfelelő számú őrség, mely még április 21-én bevonult Görgénybe.³ Andrást Vécsről lánccokba verve Fogarasra küldötte s május 16-án a bakcsi szeráji hitlevéllel nyakában azon akasztófára köttette, hova egy évvel előbb Mikes Györgyöt ő függesztette fel.⁴

A beszercezi országgyűlés tehát végleg határozott a fölött, hogy Kemény német politikájára s végzetének könyvére rásse a pecsétet. Bánffi türelmetlenül várta Bécsben az ultimátumot, melyet Kemény Teleki Mihály és Kászoni útján is sietett megküldeni még az országgyűlés utolsó napjaiban. De sietnie is kellett, mert Bánffi Dénes már április 29 én megírta Telekinek, hogy a portáról levél érkezett s Keményt nem szenvedhetik a fejedelemségben. Kővár, Székelyhid, Maroslye vegye be mielőbb a német őrséget (praesidiumot), mert „én megvallom uram, soha egyszer jobban nem féltettelek benneteket.”⁵ Május 7-én a már Szatmárt útban lévő Teleki Mihály és Kászoni Mártonnak ír Tekéből, ellátván őket újabb utasítások és hírekkel. Budai Zsigmondot, Barcsai anyjáról való testvérét arestáltatta s Kapi Györgyre bízta, mert tartott tőle, hogy többször a töröknél járván, majd ő is izgatni fogja Ákos fejedelmet s a pogányt is.⁶ A töröknél az ország megnyugtatósa végett megtette az utolsó lépést. Kálnoki Mihályt egy Alitól érkezett csausz basával Belgrádba küldte. Ugyanezen csauszt Ali a portára indította s a mikor onnan visszaérkezett a válasz, Kálnoki útján tudatta Keménynyel. A fejedelmi székben nem tűrik meg, mert ha Barcsait, az ő választottját elűzték, Kemény a tatár kán teremtménye (csirákja) sem maradhat meg. Ugyanekkor parancs ment a tatárok, oláhok s a határokhoz közel

¹ Erdélyi országgyűlési eml. XII. 57. l. Törvények és okiratok LX. b.

² Ugyanott. 26. sz. lapon.

³ Szalárdi i. m. 604. hasábjá Teleki Mihály lev. II. k. 64. l.

⁴ Szalárdi i. m. 609. hasábjá és Budapesti Szemle 1860. évf. 48. l. jegyzete.

⁵ Teleki Mihály lev. II. k. 71—73. lapig és 79. lap.

⁶ Ugyanott 75. lap.

tartózkodó török bégekhez, hogy készüljenek a porta rendeletét végrehajtani s Keményt üzzék ki. Levelet-levél után küldött követeknek siessenek, szorgalmaztassák Heistert, az őrségek bevétele dolgában, mert már a török az ország lakóinak is titkos leveleket írogat ellene. Kemény minden erejével küzdött is ez ellen.

Daczára annak, hogy a szász városok többé-kevésbé meghódoltak az ujonnan választott törvényes fejedelemnek a török igen jól ismerte őket, midőn leveleivel izgatta Kemény ellen. Bent a magistratusokban is akadt elég önző ember, ki a már átszenvedett 1660-iki török pusztítás és zsarolás nyomorúságainak ízét még szájában érezte s nem akarta vagyonát újabb érvágásnak kitenni. Szében feltételes behódolása is igazolni látszott e feltevést, mit a töröktől nyert ultimatum után Kemény világosan is látott. A fenmaradt okiratok közt érdekes világot vet erre Keménynek a Keresden tartózkodó Bethlen Farkashoz 1661 május 11-én Vécsről írt rendelkezés formájú levele, melyben meghagyja neki, hogy a közelfekvő Segesvárra személyesen menjen be, ott a várost az ő hűségére s német politikájára igyekezzék hajlítani. Ő már írt e tárgyban a segesváriaknak levelet, de jónak látja Bethlen beavatkozását is. Ne adjanak helyet „simító beszédeknek vagy írásoknak“. Emlékezzenek arra a régi közmondásra: „Concordia res parvae crescunt, discordia maximae dilabuntur“. Utóiratában bizalmasan magyarázza Bethlennek „kegyelmed így értse, bizonyosan adatott értésünkre, hogy alattomban írogatások bocsáttattak ki a szász városokra, akarván a törökség köztünk és a státusok között szakadást szerezni, hogy ezáltal könnyebben elveszessenek. Én uram él az Isten életem letételével is örömet vásárlanék megmaradást ez szegény hazának; megígértem minden kívánságokat, tudniillik: az adót, egyiket, de úgy, hogy accomodáltassék hazánkban el nem foglaltatott rész, és tehetség szerint; másikat az ötszázezer tallért, be úgy, hogy mivel akkor egész volt az ország, mikor imponáltatott, vagy szállítsák, vagy engedjenek alkalmas időt megadhatására. Harmadikat, bemenetelemet, de úgy adassék elsőbben securitas és athname az országnak megmaradása is az említett dolog felől és mivel azt praesupponáltam, azért már lator vagyok, ítéljek meg ő kegyelmék (a segesváriak is). Ezek nélkül akárki fejedelemsége alatt is mint maradhat az ország. Azért az egyezséget intimálja kegyelmed és assecuratiot tegyen, hogy az ország constitutiói szerint, ha az szükség kívánja, magunkat, híveinket, hadainkat is akadály nélkül bebocsássák és együtt élnek-halnak velünk s azokkal igen okosan és circumspecte tapogatván, procedáljon kegyelmed.“¹

¹ Kiadatlan okirat a bethleni gr. Bethlenek keresdi levéltárában. Lukinich dési főgimnáziumi tanár szivességéből — kic levéltár jelenlegi rendezője és kezelője — közlöm

Ily körülmények között természetes volt az a lázas siettetés, melyre Bánffit, Telekit és Kászonit leveleiben ösztökélte. Az Istenért kéri őket, siessenek s szorgalmaztassák a dolgokat, Szatmárról szerezzenek patantyusokat és „musquetokat“, hogy míg a német erő megérkezik, legalább az éjszakai határszálon a Részekhez s a királyi területekhez közel vonulhassanak és készülhessenek a védelemre.¹

Május 12-én ismét írja Telekinek és Kászoninak, hogy április 24-én és 29-én kapott leveleket Kálnokitól Belgrádból, ki ajánlja, hogy keresse a török kedvét s vele együtt a németnek forduljon s ez esetben a török kárpótolja Erdélyt még Váradért is. De ő már nem léphetett vissza. Becstelenség lett volna ily határozatlanságot mutatni politikájában és az ő személyében bízó országnak. Félő, hogy a császár, ki nála, Alinál s a portánál járt és most Bécsben van, bevádolja a németnek is az eddigi paktálásért. Ő ezt Rhédei tanácsára tette.² Május 13-án Rhédei biztosítja, hogy a németet — csak jöjjön — ellátja élelemmel s ha késlekednek s ötlet elejtik, Erdély a törökre lesz s „nem miséznek a páterek biz Erdélyben, csak úgy is mint eddig“³, 16-án újrolag ír. Tartsa készen hadait, míg jön a német. 25-én Radnótról is értesíti, hogy Kálnoki megérkezett, a következő hírek és feltételekkel: 13-án átkelt a török a Dunán. A rettegett Szeidi basa a szerdár (fővezér) s feltételei: mondjon le Kemény, nem bántják. Új fejedelmet adnak az országnak Zólyomi, Rhédei, Haller Gábor, Bethlen János vagy Kálnoki személyében. Ennek kötelessége huszonötöd magával hozzájuk menni, azonkívül a három nemzetből 16—16 ember, kik az 500000 tallér sarczot s a hátralékos adót magukkal vigyék. Ez esetben béke lesz s határuk kapják Belső-Szolnokot és Halmágyot.⁴ Ha az Isten nem segít, vége Erdélynek. „Lelkére kértem Kálnokit, hacsak az én személyében áll-e a haza megmaradása avagy veszedelme? Azt mondta, semmiképen nem“. A töröknek fő, hogy feltételeit elfogadják és Bécs hogy viselkedik vele szemben.⁵

Bent Erdélyben is mindent elkövet, hogy a török betörése készületlenül ne találja. Ugron Andrást Szebenbe, Bethlen Farkast Segesvárra küldi kieszközölni, hogy őrségeit befogadják.⁶ Május 24-én Radnótról

ez útóiratot egész terjedelmében, mivel a már közölt források s a hozzáférhető levéltárak anyagában ez idő hézagosan van képviselve s Kemény ez időtájbéli fejedelmi tevékenységére érdekes világot vet. Sajnos, értesülésem szerint Kemény fejedelemsége korából csak ez egyetlen köztörténeti levél maradt fen.

¹ Teleki Mihály lev. II. k. 75—76. lap.

² Hadtörténelmi Közlemények 1892. évf. 435. l.

³ Ugyanott 1892. évf. 438. l.

⁴ Az egykori Zarándban, ma Arad megyében fekvő járási székhely Nagy-Halmágy.

⁵ Hadtörténelmi Közlemények 1892. 438—439. l.

⁶ Kraus I. m. II. 148. l.

rendeli fiának, Ferencznek, hogy Kemény Simonnal együttesen Fejérvármegye mustráját tartsák meg mielőbb.¹ A közelgő török veszély s az a nagy bizonytalanság és húza-vona, melylyel Bécsben intézték Erdély ügyeit, megzavarták a különben eléggé higgadtan gondolkozó fejedelmet. A szűk látókörű Zólyomitól nem ok nélkül tartott, mert ő tényleg kaczerkodott a közelgő törökkel s Székelyhid felé akart elébe menni a pogánynak. Nem is mulasztja el Kemény leveleiben folyton kérni Rhédeit, hogy Zólyomit kerítse kézre és tartsa Huszton szoros őrizet alatt. Ha e jelentéktelen alaktól tartott, mennyivel inkább útjában állott Barcsai, minden óvatos intézkedések daczára. Miután azonban további intézkedéseire alkotmányos úton felhatalmazást akart nyerni, május 24-én Radnóton kelt meghívóiban, június 2-ára országgyűlést rendelt Szász-Medgyesre.

A kitűzött időre egybegyűlvén a rendek, a megnyitást követő napon, június 3-án, előbök terjesztette a Kálnoki-féle feltételeket s beszédében kifejezte azt is, hogy megkísérelte Alit a feltételek szigorúságának enyhítésére bírni. A töröknek azonban pénz és pénz kellett s mint előbb Barcsai, úgy ő sem volt képes a szerencsétlen országtól ily horribilis summát s hozzá rövid idő alatt behajtani. De esze ágában sem volt, hiszen a megindított s folyamatban lévő bécsi segély ügye a lehető legkedvezőbb reménnyel kecsegtetett.

A rendek szentesítették Kemény eljárását s az I. Articulusban felújíták a beszercei országgyűlés azon végzését, mely a fejedelemre bízta a haza megmentését s annak módzatait s felhatalmazzák, sűrösse Bécszet azon értesítéssel is, hogy Ali betörése csak napok kérdése.

II. art. Nótázzák azokat, kik a veszélyben nem állának ki a haza oltalmára.

III. art.: A szászok biztosító levelet adnak az őrségek bevételeiről s ezzel szemben ujólag biztosítják és épségben fogják tartani kiváltságait.

IV. art.: A városok, elővárosok és erődök tisztjei tegyék le a hűségüket. Június 6-án Kemény bemutatja Barcsai árulásának bizonyítékait. Leveleket, melyeket főleg a szászvárosoknak írt, hogy neki ne hódoljanak s ellene működjenek, mire az országgyűlés az V-ik utolsó articulusban megadja a választ és határozatot. Miután Barcsai az előbbi országgyűlésen hozott határozatnak eleget nem tett, mert a begyűlt sarcz-részleteket vissza nem térítette, javai foglaltassanak le s mindazok, kik Barcsai-t vagyonukban kárt szenvedtek elégíttessenek ki. Továbbá, mert hitlevelét nem tartotta be, a portára írt, izengetett, szóval: az ország határozatait nem respektálta, felhatalmazzák a fejedelmet, hogy

¹ Történelmi Tár 1871. évf. 168---169. I.

Barcsai ellen, kötelezvénye „obligatiója szerint“ járjon el,¹ miáltal Barcsai sorsát teljesen Kemény tetszésére bízták.

Ily kegyetlen végzéssel zárult be és oszlott el június 6-án a szász-medgyesi országgyűlés, minden indokolás daczára is morális és humánus szempontból egy nem menthető okirattal gyarapítván e fergeteges idők szomorú és sötét emlékeit. Kemény még az országgyűlés folyama alatt gondoskodik az ország védelméről.

Június hó 5-én rendelkezik a moldvai határ felől betörni készülő tatár és oláh hadak ellen. Meghagyja szárhegyi Lázár Istvánnak, Csik-Gyergyó és Háromszék királybírójának, hogy Mikes Kelemennel együtt Kászon-felé nyomuljon a rendelkezésére álló haderővel, nehogy a mordály-égető tatár hordák valami kárt tegyenek a székely székeken.² Ő maga felváltva, Medgyesen, Radnóton és Dicsőszentmártonban tartózkodik s előkészületet tesz a hadba szállásra. Terve a vármegyék s fogadott hadakkal Marosujvárra táborba szállani, várakozó álláspontot foglalván el a törökkel szemben. Marosujvart olyan góczpontnak tartotta, honnan a török előcsapatok pusztításait meggátolhatja, de mihelyt a szükség kényszeríti, visszavonul és semmiesetre sem kockáztatja meg egy veszett csatával azt a politikát s vele együtt fejedelmi trónját, mely több reménnyel bízta s csak napok kérdése lehetett, hogy való segítségre váljék. Terve kétségkívül igen helyes volt az adott esetben s csaknem pontról-pontra végre is hajtotta azt. A török mozdulatairól állandó s jó értesülései vannak. Erről, valamint hadi készülleteiről folyton értesíti magyarországi barátait. Közben gondolai is vannak Zólyomi miatt s csaknem minden levelében kéri Rhédeit, hogy jól vigyázzon rá.³ Sőt Ali fenyegető levelei az ország lakóihoz, hogy őt, Keményt, üzzék el s válasszanak más fejedelmet, bizonyára nem nyugtatták meg a hadikészületek izgalmaitól amúgy is ingerült lelkét. A bécsi segély ügye, hiába tett mindent, csiga lépésekkel haladt. Azok ott fent még mindig nem akarták elhinni a török oly nagymérvű invázióját s mint Rhédei jellemzően írja június 13-án „az német ha szintén megsegít is, de mig alá dobol, bizony kivonhatnak belőle (t. i. Erdélyből).“⁴ Erélyes és szigorú rendelkezéseire végre az erdélyi hadak, körülbelül 2—3000 ember június 16-ika táján Marosujvárra táborba szállottak, hova ő maga Radnóról június 18-án megérkezett. Itt tartózkodott július 9-ig. Ez idő alatt eldült végre valahára a német segítség ügye is. Lipót június 26-án a hadi tanács útján kiadta Kemény követeinek a végső választ

¹ Erdélyi országgyűlési eml. XII. k. 59—60. l. Ugyanott törvények és okiratok az 514. és 515. lapon,

² Szádeczky Lajos Székely Oklevéltár VI. k. 231. l.

³ Rhédelnek sikerült időközben Zólyomit Husztra vinni.

⁴ Teleki Mihály lev. II. k. 91. l.

Székelyhid, Kővárba és még később meghatározandó három helyre őrséget helyeznek el. Élmezésőkről Kemény gondoskodik. A király közben jár a béke és Erdély jogai épségben tartása érdekében a portánál s Keménynek szükség esetére ezer embert adnak, kikkel szabadon rendelkezhetik. Ha a bajok elmúlnak, az őrségeket vissza fogják vonni. Erről ugyanaznap kelt térítvényt vettek át az erdélyi követektől. Természetesen a király iránti hűség nemcsak most, hanem jövőre is kötelező volt Erdélyre nézve. Egyidejűleg megállapított haditerv szerint két hadtestet mozgósítottak. Az egyik mint repülő csapat (camp volant) gróf Starhemberg alatt a Tisza felé nyomuljon s mielőbb igyekezzék Keménnyel összeköttetésbe lépni s vele együtt működni. A másik, a derékhad vagy fősereg Montecuculi teljhatalmú fővezérsege alatt, mint figyelő hadtest a Dunánál álljon készen arra az eshetőségre, ha a török Erdélyt tényleg behódoltatni akarná.¹ Kemény ugyane napon, június 26-án gondoskodik feleségéről s körülötte lévő hiveinek családjairól. Elrendeli, hogy Gerendről Szamosujvárra, Kővárba, majd Husztra vonuljanak, hol Rhédei biztos menedéket adni fog nekik, ígérete s kötelezősége szerint.²

III.

A török betörés. Barcsai halála. Kemény menekülése Ali basa elől.

A német segítség megérkezik. Bevonulás Erdélybe. Ali fejedelmet keres.

A libáncsi részgyűlés és Apati megválasztása. Montecuculi visszavonulása.

A török, miután Temesvár környékén hadait összpontosította, járhatóbbá tévén a hunyadmegyei Vaskapu szorosát, (Madsar demir kapuszi)³ két úton tört be Erdélybe. Egy kisebb csapat a Körösvölgyön hatolt fel Bánfihunyadig, megismételve 1660-iki látogatása borzalmait. Izmail, a budai basa június 28-án vonúlt keresztül a Vaskapun s két nappal később, június 30-án Ali, az új szerdár a fősereggel.⁴

Kemény már június 30-án értesült a veszélyről,⁵ mely amúgy is izgatott vérét forrongásba hozta. Egyéni természeténél fogva erélyes, szigorú

¹ Erdélyi országgyűlési eml. XII. k. 60. l. Ugyanott törvények és okiratok LXV. az 520—522. lapokon.

² Teleki Mihály lev. II. k. 96. l. Hadtörténelmi Közlemények 1892. évf. 440. l. Teleki Mihályhoz intézett levele.

³ Cselebinél.

⁴ Erdélyi országgyűlési eml. XII. k. 60. l. Evlia Cselebi i. m. 65—67. lap. Szeidő pasa az előbbi szerdár időközben kivégeztetett.

⁵ Hadtörténelmi Közlemények 1892. évf. 440. l.

és kiméletlen volt mindenki iránt, ki szerencsétlen kis hazája boldogítását célzó törekvéseiben akadálynak mutatkozott, vagy csak annak is látszott. A midőn a hatalmas török sereg betette lábát a hazai földre, ezzel Barcsai sorsát is végleg eldöntötte. Kemény július 3-án Maros-Ujvárt kelt levelében utoljára inti őt,¹ s azon ürlögy alatt, hogy a töröktől biztosítva legyen, Görgényből a távolabb fekvő, jobban megerősített Kővárba rendelte szállítani. Barcsait, féltestvérével, Budai Zsigmonddal — bilincsekbe verve, egy vadászkutyák szállítására szolgáló deszkás szekérbe tették — s pár lovas katona kísérte Kővér Ferencz, Kemény asztalnokja és Váradi János kapitány felügyelete mellett. Útközben 1661 július 4-én² azonban a Mezőségen Kozmatelkénél (Kolosz megye tekei járási kis község ma) valami lovaskatonák meggyilkolták a foglyokat Szövérdi Jánossal, Barcsai hűséges szolgájával együtt, ki boldogtalan urát ez utolsó útjára is önként követte.³ E tett után, mely Kemény egyébként férfias jellemére örök árnyékot vet, kérlelhetetlen szigorúsággal járt el Barcsai hűveivel szemben, kik közül Szövérdi Józsefet, Barcsai zászlótartóját (kornétását) és egyik hívét, Dobai Istvánt akasztatta fel, majd később Doboli Istvánt, a komornyikját, ki szerencsétlen fejedelmi gazdáját Kozmatelkén tisztességesen eltemette,⁴ Fogarason végeztette ki később hasonló módon.⁵ Elrettentő szigorúságának kétségkívül alapos okai is voltak: a zavaros idők, a hadi állapot, a katona szokások megváltozása,⁶ de semmi esetre se tünteti fel kedvező színben, Kemény különben rokonszenves alakját. Az is igaz, hogy a világtörténelem kevesebb jogosultsággal mutathat fel hasonló eseteket, melyekre mentséget az erkölcsök vadságában s a kor szellemében kereshetünk.⁷

Mialatt a szerencsétlen Barcsai Ákos erőszakos halálával véget ért egy erdélyi fejedelem kevés örömet mutatott rövid pályafutása, a tatár hordáktól feldult helységek égő üszkei és pernyéi a június 26-ika óta

¹ Erdélyi országgyűlési emlékek XII. k. 524. l.

² Genealogiai Füzetek. 1907. évf. januáriusi száma 8. lap.

³ Erdélyi Múzeum 1901. évf. 245., 248. lap. Ugyanott 1904. évf. 407—411. l. Genealogiai Füzetek 1904. évf. 118. l. Kelemen Lajos és Kovács István cikkei kimerítően tárgyalják. Századok 1906. évf. 545. l. Erdélyi Alajos cikke is Barcsai Ákos fejedelemségéről.

⁴ Kraus i. m. II. k. 152. l.

⁵ Székely Oklevéltár VI. k. 239. l. Keménynek fogarasi tisztjeihez 1661. szept. 29-én intézett levele.

⁶ Erdélyi országgyűlési emlékek. XII. k. 524—525. l.

⁷ „Nagyra viszi az embert a bosszu: és a privátum hamarkodtatja amit később akarna is cselekedni.“ „A királyok és fejedelmek is csak gyarló emberek és nem lehetnek üresek az emberi gyarlóság és erőtlenségtől.“ E szavakkal, habár korábbi időből is származtak (Önéletrajza) Kemény maga bírálta el e tettet. Lásd: Márki Sándor Kemény János jellemrajza. Századok, 1883. évf. 412—413. l.

marosujvári táborában szorongó Kemény János feje fölött szállingóztak. A török július 1 és 7-ike között Hátszeg kedves és szép fekvésű vidékén pusztítgatott. Elfoglalta Kolczvárt, Kendeffi Gábor kastélyát, ki csak úgy szabadult meg, hogy levelet írt a török parancsára az országnak, új fejedelem-választás tárgyában.¹ Az aratásra váró aranykalászos búzát porrá tették. Várhely, Pesztere, Nagy Esztreg és Klepotiva (Klepotvár) határai és községei átszenvedik e hadjárat minden borzalmait. A derék had két napi pihenőt tartva, hadi állapotba helyezkedik s előreküldik a butsaki tatárokat, kik az útát Keménynek netalán előreküldött csapataitól megtisztítsák. Egy ilyen csapat Gyulafehérvár tájékán összetűzött Kemény két vezére Kapi György és Bige György embereivel.² Ali csaknem kétszázezernyi óriási seregével tíz napi pihenés után Hátszegről július 15-én³ a tatárok után indul Zeykfalván (Szik) keresztül a Sztrigy mellett a Marosig Sebevárhoz (Boros-Sebes). 19-ike körül Déva vára alatt volt. Felégetik Szászvárost, Szászsebest egészen Gyulafehérvárig, honnan Ali újlag ráírt Erdélyre.⁴ A tatárok már Alvinczig is nyomultak.⁵ Kemény azonban nem várta be, hogy az alig pár óra járásnyi Alvinczről a dúló ellenséges tatár-csapatok hozzá is ellátogassanak. Még július 9-én Marosujvárról Miriszlóra vonult s innen július 15-ike körül Gyéresre. Előbb azonban hét-nyolcyszáz embert, többnyire székelyeket, Petki István, Lázár István és Mikés Kelemen vezetése alatt Szeben és Fogaras felé indított részben Fogaras őrségének megerősítésére, részben azért, hogy Erdélynek még a pusztítástól megkímélt részeit a portyázó tatár-csapatok dúlásaitól megmentsék. Az is vezethette e tettében, hogy kisebb sereggel könnyebb volt visszavonulni, mert az élelmezés a kiélt területeken óriási gondot okozott s katonáit a török rém szökésre csábítgatta,⁶ melynek orvoslásáról a legszigorúbb intézkedésekkel igyekezett gondoskodni. A megmaradt, körülbelül kétezernyi sereggel gyorsan átcsapott Gyéresről az Aranyos völgyéből a Szamosvölgybe Bonczhidára, hol július 21—23 között tartózkodott s kissé megpihentette fáradt vitézeit. De a tatárok s háttérben Ali nyomában voltak. Kényszerítették tovább menni. Szamosujvárból magával vivén Ébeni Istvánt, a város őrizetével Brazza Hectort bízta meg, a kővári német őrség odarendelt parancsnokát. Désen meg sem

¹ Budapesti Szemle 1860. évf. 51. I. Erdélyi országgyűlési emlékek XII. 61. I. Kolczvár Hunyadmegyében Malomvíz melletti dombon fekvő kisebb erősség, maromjaiban egészíti ki a vidék regényes fekvését.

² Történelmi Tár. 1900. évf. 207. I.

³ Evlia Cselebi I. m. 68. I.

⁴ Bethlen J. I. m. lib. III. 61. I. Szalárdi I. m. 612. hasábján.

⁵ Ugyanott 63. I.

⁶ Székely Oklevéltár VI. k. 233—234. I.

állapodott, hanem odahagyta a Szamos vonalát, hogy üldözői nyomát veszítsék, girbe-görbe úton Négerfalva és Emberfő között július 24-én éjjeli pihenés után, Oláh-Láposra érkezett. Itt hallja, hogy az ellenség Kaplonyánál van, (Dés mellett) s egy csapat üldözésére már Emberfőig nyomult, de az ismeretlen és járatlan vidéken elveszítvén nyomát, visszafordult. Kikerülte tehát a csatát, de katonái egyrésze a rengetegek ösvényein Mármarosba szökött. A megmaradt részzel a Gutin-hegy regényes völgyein gyors menetben Szigetnek tartott, majd Técsőn át Huszt alá érkezett s a vár alatti mezőn július 29-én tábort ütött.¹

A török teljes haderejével ezalatt a Szamosvölgyön Nagy-Ilondáig érkezett. Itt átvágott a Lápos völgyébe s Kővárt, valószínűleg ostromló szerek hiányában nem bántván, visszatért a Szamoshoz s Szinyérváralján keresztül, Nagybánya alá jutott. A portyázó tatárok apró, fűrge lovaikon Domahidáig kalandoztak. Egy részük Piskoltot égette fel, mely helység a Nagy-Károly—Debreczen közötti útvonalban fekszik. E portyázásokban sokra szaporodott a foglyok száma. Heister generál, szatmári parancsnok értesülvén, hogy Kemény a huszti táborban biztonságban van, kérte a fejedelmet a foglyok kiszabadítására. Kemény készségesen sietett Szatmárra, de útközben Sasváron (Ugocsa m.) július 30-án megállapodott, mert a tatárok elhagyván Domahidát már délre vonultak Székelyhid felé² s így a jóindulatu terv meggyusult. Sasváron hagyván táborát, Szatmárra ment, hogy nejét régi terve szerint a biztosabb Husztra szállítsa, de a tatárok közeledésének hírére Tisza-Becsénél átköltözött a Tiszán. Neje pedig pár száz lovas kíséretével egyedül érkezett meg Husztra. A tatárok erre augusztus 1-én visszasiettek Alihoz Nagybányára.

Nagybánya vára és városa egy ügyes felelettel — hivatkozván arra, hogy Keményhez semmi köze, ő a magyar király védelme alatt áll — megmenekült. A szerdár az elfogott Csepreghivel augusztus 5-én reáíratott Keményre,³ azután Szinyérváralján keresztül Nyalábvárig (Ugocsában) nyomult, száguldozó tatárjai pedig Ung, Mármaros széleit dúlták, egész Husztig. Amint Kemény ennek hírét vette, elhagyta a Tisza vonalát s a Bodroghközbe vonult. Fiát, Simont egy nagyobb csapattal Munkács felé küldötte, ki ugyan szerencsésen el is érkezett oda, de Rákócziné félvén a töröktől, alig engedte meg, hogy egy éjet töltsenek a vár alatti széles térségen és másnap Mikes Mihálylyal elzavartatta őket onnan s így kénytelenek voltak délre Beregszász felé

¹ Hadtörténeti közlemények 1892. évf. 443—446. l. Az útvonal helyes megállapítására egy a 18. század első felében kiadott térképet (Lipszky-félet) használtam a Hátsek és Kogutovicz-féle megyei térképek segítségével.

² Hadtörténeti közlemények 1892. évf. 447. l.

³ Erdélyi országgyűlési emlékek XII. k. 62. l.

vonulni. Kemény ezalatt Zemplénben táborozik. Kislónán, Benén és Tisza-Ujlakon felváltva tartózkodik, majd Semjénben és augusztus 17-től 20-ig Bolyban.

A török fővezér derék hadával nem követte a menekülő Keményt a Tiszán túl. Nem is tehette, mert így a magyar király területén kellett volna végig vonúlania. A portától nyert megbízatás csak addig terjedt, hogy Erdélyt büntessék meg, Keményt tegyék lehetetlenné és új fejedelemlről gondoskodjanak, ki a porta szájaize szerint intézze ezután Erdély ügyeit. Nyalábvárról, Ali Mohamed agát kisebb számú tatár csapattal Kemény üldözésére hátrahagyván, visszaindult ismét Nagybánya alá. Még augusztus 13-ika körül Hussain jenei basát Husztra küldte Zólyomi kiadásáért, kit eredeti terve szerint Erdély fejedelmi székébe akart ültetni. A követség pórul járt, mert a jól megerősített várból Bánffy Dénes rálövetett a kísérő csapatra s a leveleket vívó követséget be sem engedte a várba.¹ Megízente „Ali uramnak, tartsa dolgát, többször ide ne küldjön, mert bizony nem megyen vissza az követe; nem Rhédei Ferencz az fejedelem, hanem Kemény János, azzal tractáljon.” E férfias és bátor kifejezést Mármaros szenvedte meg, mert a török dűhében porrá s hamuvá tette az egész vidéket. Aranyos-Medgyes városát is felégette boszuságában. A vár megmaradt, mert ostromra a török készületlen volt. Augusztus 16-án érkezett Ali Szinyérváralján keresztül ismét Nagybányára. Nem sikerült tehát sem Keményt kézre keríteni, sem Zólyomit fejedelemségre vinni. Kísérletet tett, Kassáról, az állítólag ott időző Haller Gábort kihozni, de ott azt a választ nyerte, hogy van Erdélyben elég fejedelemnek való ember még, keressen ottan.² Ali megfogadta a jó tanácsot s Nagybányától némi élelmet és ajándékot kicsikarva, a város biráját is magához véve, visszaindult Erdélybe, hogy a szultántól kapott parancs értelmében a szerencsétlen kis országnak új fejedelmet adjon, kivel együttesen vezethessen új hadjáratot Kemény ellen. Nagybányáról Désre, innen Bethlenbe, majd a Nagyszamos völgyén Beszterczéig hatolt, hol augusztus második felét azzal tölté, hogy előkészíti az új fejedelem választás ügyét. Kemény ezalatt igyekezett, hogy az útban lévő német sereggel a csatlakozást valahára végrehajthassa.

A Morvából, Ausztriából összegyűlt és műszaki csapatokkal is felszerelt császári csapatok 14—15,000-en július elején Komárom közelében Martos (Mardosch) nevű falunál állapodtak meg. Itt tartott Montecuculi generális szemlét felettők. Az ő terve szerint Erdélyt Erdélyen kívül kellett volna segíteni, oly formán, hogy a budai török pasaság

¹ Evlia Cselebi i. m. 101—102. I. Teleki Mihály lev. II. k. 154—155. I. Bánffy Dénes aug. 14-iki levele Teleki Mihályhoz.

² Evlia Cselebi i. m. 110, I.

területén kényszerítse a törököt harcra. Azonban Dótisnál (Tatatóváros mellett) parancsot kap az udvartól, hogy vonuljon inkább Felsőmagyarország felé s Keménynyel együtt menjen Erdélybe. Staremburg vezérőrnagy (Feldmarschalleutenant) a lovassággal és könnyebben felszerelt kisebb számú gyaloggal már előbb a Tiszához vonult, hogy Keménynek veszély esetén hátvédje lehessen.¹

Montecuculinak nem tetszett az új terv és parancs s a következők megmutatták, hogy az már születésekor halott volt. Visszafordult tehát s átkelvén a Dunán, csigalépésekben haladt északra és csak augusztus 3-án érkezett Lévára (Loewencz). Ide küldte Kemény is Telekit, hogy siettesse a lassan, „dobol“-va haladó németet. Lipót Vilmos badeni herceg táborszernagy (Generalfeldzeugmeister) parancsára hátrahagyva itt a nehéz fegyverzetű gyalogságot, elindult, hogy augusztus 28-ára Ladánra (Tisza-Ladány, Tokaj mellett) érkezhesen.² Útjában találkozott a Keménytől ismét hozzá küldött Telekivel s vele együtt — Tokajnál alig időzve — sietett, hogy megállapított terv szerint Majténynál egyesüljön Kemény 3000 főnyi emberével. Itt azonban nem találta az erdélyi hadakat s most az egyszer gyors menetben sietett a Kraszna folyó völgyén Szilágy-Somlyón keresztül Kraszna (Crasna) vára alá, hol augusztus hó 30-án egyesült a nagy reményekkel oly régen várt német haderő Keménnyel és elcsigázott, sokat hányatott seregével.³ Két három napi pihenés és tárgyalás után abban állapodtak meg, hogy Kolozsvárra nyomulnak, nem tudván még ekkor, hogy Ali onnan távol, Beszterczén tartózkodik. Elejtették azt a tervet, hogy Kemény a Szamos-völgyön Szamosujvár felé hatoljon, Montecuculi pedig Zsibó felé átcsapva az Almás völgyébe, érje el Kolozsvárt. E terv elég helyes volt, mert az élelmezést a megoszlott seregnek megkönnyítette volna. Szeptember 4-ike körül indulnak el Kraszna, Czigányi és Paptelke tájékáról, hova Kemény rendeletére Linczigh János kolozsvári bíró is megjött.⁴ Ekkor már hallottak valamit arról, hogy Ali Vásárhelynél gyü-

¹ Nachrichten des Grafen Montecuculi. Leipzig 1736. a 228. lapon.

² Montecuculi l. m. 230. l.

³ Ugyanott 231. l. Montecuculi tiszán Crasnának írja a találkozás helyét, bár tévedett, midőn azt írja, hogy Szatmártól 2 mfd. távolságban van. Sem Bethlen, sem Szalárdi nem tudták biztosan, midőn Majtényt és Goroszlót említik a találkozás helyéről. Ez onnan is bizonyítható, hogy Haller Gábor Börvényen aug. 30-án -- alig 3 mfd. távolságban Kis-Majténytől -- már tudta, hogy a német tovább haladt Majténynál, bár mint írja, terv szerint itt kellett volna egyesülniük. (Lásd: Teleki M. lev. II. k.) Maga Kemény Kraszna mellett dönt 1661. aug. 25-én Dobrán kelt (Szatmármegye Krasznabétek mellett) és fogarasi tisztjeihez intézett rendeletében. (Lásd Székely Oklevéltár VI. k.)

⁴ Linczigh János életírása Pákel Lajos 1846-beli másolatában Kolozsvár város levéltárában.

lésez,¹ s így az első tervvel végkép felhagyva, a legrövidebb úton és együtt indultak el Kolozsvár felé. Elöl haladt Kemény az ő hadaival, utána Montecuculi a főcsapattal. Újuk Zsibón, Örmezőn, Tihó és Rákoson keresztül az Almás völgyében Zsomborig vezetett. Itt délnek fordulva, Topaszentkirály és Berenden át szeptember 12-én a Kolozsvártól 8 kilométerre fekvő Kóródra érkeztek.²

A mialatt a német segítség ügye ily kedvező állapotba jutott, új fordulat állott be Erdély belső életében. Ali Augusztus 20-ika körül elhagyta Nagybányát, majd Désen és Bethlenen át megérkezett Beszterczére s előkészületeket tett a fejedelem választására. Jól számított midőn először az erősített szász városokat szólította fel. E célból augusztus 29-én maga irt, augusztus 30-án pedig a beszterczei és kolozsvári hatóságokkal íratott nekik, hogy szigorú büntetés terhe alatt jelenjenek meg vásárhelyi táborában, hova Beszterczéről szeptember 3-án megérkezett. Az óvatos szászság, Szeben tanácsára — Brassó kivételével — gyorsan határozott. Időközben kézhez vették Ali új körlevelét, melyben kifejezi, hogy az ország fenmaradását illető ügyben várja őket, mire elindították követeiket. Ekkor még nem tudták, hogy Kemény a német haderővel már közeledik Kolozsvárhoz. Ali pedig ott volt a közelben, nem merték tehát haragját magukra vonni. Kemény körlevele későn, csak szeptember 11-én érkezett hozzájuk, az elindított követségek pedig szeptember 12-én már Alinál voltak. Ez az ő javára döntött, mert a szászok behódolásával Keményre új és oly csapás nehezedett, melyet sohasem tudott többé kiheverni. Ali most már fejedelem jelöltet keresett. Felszólította először Petki Istvánt, ki azonban nem fogadta el. Bosszúságában Maros és Udvarhely széket és a környékbeli nemesi udvarházakat dúlatta fel. A szóba került Rhédeit elejtette. A Bethlenek között nem volt kedvére való ember. Soter Péter szászbudai (bodendorfi) pap pedig szégyenkezve tért ki ajánlata elől. Erdély fejedelme más nem lehetett — még török kényszerítés mellett sem — mint egy jobb családból való fajmagyar ember. Ilyen pedig csak egy volt. Kire az Alitól táborába parancsolt, egynehány Keménytől elszökött környékbeli nemes is gondolt. Ez a férfiú a nemrég krimi tatár fogságból kiszabadult Apafi Mihály volt, Apafi György tanácsúr fia, ki ez időben a pár mértföldre fekvő ebesfalvi kastélyában pihente a rabság fáradalmaát s még álmában sem gondolta, hogy a sors éppen őt szánta e nem óhajtott méltóságra.

A szászok ragaszkodtak ahhoz, hogy az ország sorsa felett csak a három nemzet határozhat.

¹ Teleki Mihály lev. II. k. 179. l.

² Ugyanott 196. l. és Keménynek szept. 14-én Háromszékhez intézett Kóródon kelt rendelete. Kiadatlan okirat az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárában, Gr. Kemény József gyűjteményében.

Ali miután feladatát végleg és sikeresen akarta megoldani, maga is belátta ennek szükségét. De az ország előkelői, a rendek Kemény mellett voltak, egyrészt pedig szerteszét a birtokán várta a nyugodtabb időket. A dolgon úgy segítettek tehát, hogy a környékbeli pár nemest a táborba parancsolták. Ezekkel s a szászokkal együtt szeptember 14-én¹ Marosvásárhely mellett a Libáncs mezőn országgyűlést rendezvén, Apafit fejedelemnek választották.

Ali már előbb követséget küldött utána, ki neje betegágyától; szív-szorongva indult a rettegett szerdár elé. Nagyon csodálkozott azonban, midőn az országgyűlésnek nevezett társaság mint fejedelmet üdvözölte, Ali pedig ahoz illő módon bánt vele. Hiába volt minden ellenmondása, belekellett nyugodnia abba is, hogy 16-án a kerelli réten szokásos módon a fejedelmi jelvényekkel feldíszítsák.²

Ali ajándékokkal kedveskedett neki s nagy örömmel tudatta a portával, hogy Erdélynek van már kedvük szerint való fejedelme. Ezen öröme azonban nem befolyásolta abban, hogy az ünnepi jelenetek után a sarczot ne követelje. Hiába szabadkoztak főleg a szászok, hogy kifizették már. Sok kérés után a felét elengedte, amit azonban tűzzel vassal behajtott a szerencsétlen országon. Lényeges volt azonban, hogy Erdély a behódoltatás gondjai alól végleg felszabadult.

Kemény és Montecuculi szeptember 14-én elfogott tatár portyázóktól értesültek a kolozsvári táborban, hogy Ali Vásárhelyt van és a fejedelem választásban fáradozik; a szászok meghódoltak és hogy Apafi is a török táborban van.¹ Montecuculi erre végleg elhatározta magát, hogy útközet nélkül visszavonul. Hiába kérte Kemény, hogy most a legalkalmasabb idő a cselekvésre Montecuculi hajthatatlan maradt. Az idegen katonaság a kiállott fátadalmak, rossz élelmezés s a mirigyhálál daczára is égett a vágytól, hogy összemérje kardját a kereszténység érdekében a pogány törökkel.³ Kemény minden oldalról összegyűlt

¹ Erdélyi országgyűlési emlékek XII. k. 62.—64. l.

² Szilágyi Sándor Szalárdi és Bethlen után Csengeri, csergedi mezőre teszi a fejedelmi jelvények átadását. Apafi naplójában (Kiadva „Erdélyi Múzeum“ 1900. évf. 84., 85. lap) tisztán ezt írja: „a kerelei réten“. Nyárádtón alul a Maros mellett egy széles térség van, mely nyugati irányban Kerellő-Szent-Pálíg húzódik. Dél felé benyulik Kís-Csergedig. Ugyane réten közvetlen a Maros mellett fekszik Kerellő nevű község is. Részletes katonai térkép (1 : 75.000) után nyert benyomás arra enged következtetni, hogy e községek határai összeshölgelésénél a mai Reitsa fogadó mellett lehetett a török tábor központja s miután ezzel Kerellő község tűnik szembe, Apafi is ezután írhatta „kerelei rétnak“. Az említett fogadó mellett források vannak és közel hozzá a Cserged felől folyó patak is a mellett döntenek, hogy e hely volt a török tábor központja már alkalmasságánál fogva is.

³ Teleki M. lev. II. k. 197. l.

hadai is lehetnek vagy 10,000-en s az egész haderő 24--25,000-re mehetett az egykoruak szerint.¹

A székelység is harczra készen várta a jeladást, hogy két oldalról támadva kiszorítsák a törököt Erdélyből. Hiába volt minden; Montecuculi talált elég ürügyet a visszavonulásra. A Bécsben adott császári ígéret becsületét megmentendő, adott ugyan Keménynek katonákat, de ő e szép sereggel, melytől Erdély s Kemény jövője függött, már szeptember 18-án visszaindult, hátrahagyván útközben némi őrséget Szamosújvár, Bethlen és Kővár megerősítésére.²

V.

Kemény megerősíti a várakat őrséggel. Kivonul Magyarországra. Ali basa intézkedései Apafi megválasztása után. Csik romlása. A kisselyki országgyűlés. Ali kivonulása. Kemény hadtervei és betörése Erdélybe. A nagyszőlősi csata és Kemény halála.

Óriási csalódás volt Keményre Montecuculi eljárása. Ám a szükség megalkudni kényszerítette a helyzettel s elvégre is ő Erdélynek törvényes fejedelme volt, kinek kötelességei maradtak országával szemben. Az adott esetben megtett mindent amit tőle nemzete várhatott. Szeptember 16-án egy 1500 német gyalogos és 600 magyar lovasból álló sereget személyesen vezetett be Kolozsvárra Tassó Albert alezredes (Obrist-Leutenant) és Ébeni István parancsnoksága alá helyezvén őket.³ Másnap 17-én feleskette a kolozsváriakat a maga hűségére és beszédet tartott a katonákhoz.⁴ Manifestumokat írt a székelyekhez és szászokhoz, melyekben menteni igyekszik Montecuculi visszavonulását. Főlhivja őket újól, hogy továbbra is maradjanak meg hűségében, mert mihelyt a dolgok rendbejönnek, ismét benyomul a német haderővel s akkor véglegesen tisztázza Erdély ügyeit.⁵ Kapi Györgyöt egy kisebb csapattal Várad felé indította. Szamosújvárra is küldött pár száz embert. A felesleges megyei és székelý hadakat még Kolozsvárnál elbocsátotta azzal az ígé-

¹ Századok 1892. évf. Zani gróf levelei, 605. lap.

² Szalárdi, Bethlen, Krauss, Linczigh is 30—35 ezerre teszik; ezzel szemben Rhédei László (Tört. Tár XVII. k. Rhédei László levelező könyve) 1661. szeptember 20-án azt írja, hogy Kemény és Montecuculi találkozásakor a német sereg 18,000 volt. Ehez járult Kemény 3—4000 embere. Így tehát a források túloztak, midőn 30—35,000-re tették.

³ Erdélyi országgyűlési emlékek XIII. k. 4. l.

⁴ Nachrichten des Grafen Montecuculi 235. l. Szilágyi S. Szalárdi és Krauss után Thast Albertnek nevezi a német őrség parancsnokát. Krauss maga is tisztán megmondja, hogy velenczei származású ember volt. Nincs okom Montecuculiban kételkedni, ki kétségtől helyesen írta Thassónak.

⁵ Szalárdi i. m. 621. hasábjá.

rettel és meghagyással, hogy kedvező alkalommal ismét számítani fog rájuk. Ő maga pár száz lovassal azon az úton indult vissza szeptember 18-án, a melyen előbb Kolozsvárnak nyomult Montecuculival; tehát Zsombor felé. Ugrócson tölti az éjet (Kolozsmegye, hidalmási járás)¹; azután az Almás völgyén halad Őrmezőig, hova szeptember 22-én érkezett. Mindkét helyről rendelkezik fogarasi tisztjeinek.² Innen a Szamos mellett vonult egy darabig, majd átsapott a Lápos völgyébe s Kővárnál állapodott meg szeptember 24-én.³ Montecuculi ugyanezen úton vonult előtte s Borhidnál, Aranyos-Medgyes közelében ütt tábort. Kővár vidékén tartózkodik ezóta a hányódó fejedelem, várván Erdélyből a híreket a török s a székelyek sorsa felől.

Ali mihelyt megtudta, hogy a német haderő Keményt cserben hagyta, Radnóthra vonult, hol az új fejedelem megvendégelte. Szeptember 29-én a désfalvi mezőn veszi kezébe Apafi a fejedelmi zászlót. Innen Küküllőváron keresztül Medgyesre vonulnak, hol Bornemissza Anna az új fejedelemnő lakomát ad a szerdár tiszteletére. Október 4-én fogadják a szultán követét. Október 8-án kardot kap ajándékba Apafi s ekkor távozik el a portáról jött csausz Cselibivel együtt; október 12-én Segesváron vannak.⁴ Ali valóságos diszfelvonulást s ünnepélyeket rendezett Apafi tiszteletére s ezzel el is érte, hogy az átvonult területeken az új fejedelmi teremtményt valami rokonszenvvel is fogadták.

Miután azonban a székelység nem akart meghódolni, elhatározta, hogy a legkiméletlenebbül töri le őket. Segesvárról a Küküllő völgyén Székelyudvarhelyre vonul. Udvarhelyszék siet meghódolni a rettegett töröknek, de Csik Petki István, Lázár István és Béli Pál vezetése mellett, bizva a természeti erősségekben is, ellenállt. Háromszék követte Udvarhelyt, mert az október 19-iki maksai gyűlésen meghódolt Apafinak.⁵ A székelységet Kemény is biztatta, hogy meg fogja segíteni.⁶ Kemény tett is kísérletet erre, mert Kővárról elindult egy erősebb csapattal. Vissza kellett tértie, mert időközben az a csapás érte, hogy szeretett fiát Ferenczet a dühöngő pestis október 21-ike körül kiragadta az élők sorából. E szomorú esemény pár napig késleltette az előnyomulásban.⁷ A temetés után Kővárról Szamosujvárra mentében már értesült arról, hogy Csíkot Ali megtámadta. Erre legalább Fogarast megmentendő

¹ Erdélyi országgyűlési emlékek XIII. k. 69—71. l.

² Székely Oklevéltár VI. kötet 236. 237. l.

³ Hadtörténelmi Közlemények 1892. évf. 455. l.

⁴ Erdélyi Múzeum 1900. évf. 84—85. l. Apafi naplója.

⁵ Erdélyi Országgyűlési Emlékek XIII. k. 70. l.

⁶ „Mert keresztény hittel írom, hogy minden lehető úton s módon succurálni fogok, kit meghallottok igen hamar időn, csak legyetek emberek“, írja okt. 17-én Hosszufaluról. Székely Oklevéltár VI. k. 245. l.

⁷ Teleki M. lev. II. k. 211. l.

400 német és magyar lovassal Bethlen Gergelyt utnak indította:¹ Telekit pedig Beszterczére küldte, hogy biztosítsa magának új vállalkozása esetén. Hiába! A német sereg és Kemény visszavonulása után, bár lélekben mellette állottak, nem mertek többé tárgyalni vele.²

Izmail budai pasa Ali parancsára neki vágott a Hargitta bérceinek, de az eltorlaszolt Tolvajos-hágon (Kutabogasi) nem birt áthatolni s a székelyeknek sikerült a törököt visszaszorítani. Izmail úgy segített a dolgon, hogy elfogott székelyek kalauzolása mellett a tatárokat két oldalról rájuk küldte s a mit sem sejtő csíkiak egyszerre csak azt látták, hogy hátok megett égnék a felgyújtott helységek s a vad hordák a nyakukon vannak. Így két tűz közé szorulva, miután Izmailnak is sikerült az akadályokat elhárítani, a hősie ellenállás dacára október 22-én levertek.³ Petki és Lázár járatlan rengetegeken át menekültek Görgénybe. A 10000 főnyi tatár-török had erre szélében hosszában dúlta Csíkszék szűz földjét. Még a pogány török író is megsokalta a borzalmakat, melyeket a szerencsétlen Csíkszék átszenvedett. Nagymennyiségű zsákmánnyal s foglyokkal tértek vissza Alihoz, kinek meggyűlt a baja velük, mert alig tudott igazságot szolgáltatni a préda felett összeveszett tatárok és törökök között Udvarhelyen.

Apafi legkitartóbb ellensége a székelység is leveretett tehát. A régi fejedelem a Részekben élete és uralkodása sorsának utolsó fejezetén dolgozik. A szász városok teljesen Apafi pártjára állottak már. Ali befejezte feladatát s Udvarhelyről Segesvár mellett Kőhalomra vonult s itt a vár alatt táborba szállott. Terve volt Fogarast is kézrekeríteni, de a Keménytől küldött segítség épen elegendő volt arra, hogy a török azt be ne tudja venni. Fogaras ostroma, november 7-ike után Ali időközben a nagyvezér, Köprili Achmed haláláról is értesülvén, sietett kitakarodni az országból.⁴ Rövid ideig Seben alatt időzött s itt lajstromozta a foglyokat.⁵ Innen Szelistyre vonult bevárván még, hogy az Apafitól november 20-ára Kis-Selykre hirdetett országgyűlés szentesítse a libáncsi részgyűlés határozatait.

Ali diadalmas körútja előkészítette Apafinak is az utat arra, hogy a nem remélt fejedelemség szilárd alapot nyerjen. Engedett a körülményeknek s maga is belátta ezalatt, hogy sokat szenvedett hazája boldogulásáért ott kell hagyni a nyugalmas családi életet és kedvencz könyveit s meg kell alkudnia a mint lehet a még mindig fenyegető török hatalommal.

¹ Történelem Tár XVII. k. 199. l.

² Budapesti Szemle 1860. évf. 63. lap.

³ Evlia Cselebi s más idézett források után.

⁴ Ugyanott.

⁵ Evlia Cselebi i. m. 151. l.

November 6-án a fogarasi táborban kelt meghívójára — Kemény november 15-iki ellenparancsa daczára — a régi Barcsai-párt s az elke-seredett nemesség összegyűlt Kis-Selyken.¹ 21-én megérkezett Apafi is oda s a szokásos előkészületekkel töltik az időt. 22-én nagy pompával megjött Hussain és Kucsuk is 1200 lovassal Alitól. Apafi bemutatta a töröktől kapott ajándékokat, ezek között egy trónszéket, melyet eddig egyetlen erdélyi fejedelem sem kapott. Felolvasták a szultántól nyert ath-námét, de ez már lényegesen különbözött az előbbiektől. Csupa rendelkezés, feltétlen meghódolás s a kötelezettségek felsorolása s ami a legfőbb 40000 arany adó a pártfogásért. A letört Erdélynek jó arczot kellett csinálni hozzá s hogy a rosszul sikerült kép mégis mutasson valamit, szép keretbe tették. Vége-hossza nem volt a sok szertartásnak és vendégeskedésnek. Mindamellett az 1658-iki segesvári Barcsai-féle beigtatás-nál kétségtelenül több volt. Az alkotmányosság formáit megőrizték legalább s ha nem is volt meg a tulságos lelkesedés, segített azon a kényszerhelyzet s talán valamit a kápráztató keleti pompa és czere-mónia, meg a jó eszem-izsom is. Apafit tehát beigtatták s ezzel úgy, a hogy az első választást szentesítették. A beigtatási hitlevél maradt a régiben; csupán a Kemény-féle XIX-ik conditiót cserélték ki a Barcsai-félével a kincstárnoki hivatal felállítása tárgyában. Hozzátettek még három új conditiót, melylyel biztosítani akarták magukat a rendek a fejedelemmel szemben. Ezek a következők voltak: A homagiumon kívül a fejedelem reverzálist nem kíván. (XXII). Az ország határán túl nem katonáskodnak. (XXIII). Teljhatalmu bizottságokat nem küld ki az ország-gyűlésből (XXIV). Okultak Keményen s e föltételek nélkül nem érezték volna biztonságban magukat a fejedelem erőszakosságai esetén. Apafi elfogadott mindent s erre letették a hűségeskűt. A megalkotott törvé-nyek szólnak az országban maradó török segítség ellátásáról; a várak átadásáról s az adófizetésről. A hiányzó követek megjelenésére határ-időt adnak. A kik nincsenek Erdélyben, egy hónap alatt jelentkezzenek hódolatra. 15 nap alatt az egész ország tegye le a homágiumot. A lefoglalt javakat a fejedelem eredeti tulajdonosaiknak adja vissza. Idégen katonák és jobbágyok a hadakba fel nem vehetők. Szökött jobbágyokról intézkednek. Magyarországi kóbor katonákat befogadni halálos büntetés terhe alatt megtiltják. Ha a nyugalom végleg helyreáll új országgyűlés tartandó. November 23-án Apafi megerősítette a törvényeket. Ezután szétmentek a felhívások mindenfelé, de Kemény elfogta azokat s ma-gánál tartotta. Apafi még a gyűlés alatt Nemes Jánost 1200 lovassal és kilencz török zászlóval neje után küldte Segesvárra, hogy Szebenbe kísér-jék. Ő maga Szelistyre ment Alihoz az országgyűléstől kért 6000 janicsárt és 400 szpáhít kleszközölni. Ali csak 1800 végbeli törököt adott s ve-

¹ Erdélyi Országgyűlési Emlékek XIII. k. 75—76. l.

szély esetére nagyobb segítséget helyezett kilátásba. A kapott sereggel Szebenbe vonult és ott volt december 15-ig. Ekkor nejét otthagytván, seregestől Medgyesre ment, hol december 18-ától 1662 január 12-éig tartózkodott, diplomáciai uton igyekezvén magát megerősíteni s minden oldalról biztosítani.¹

Ali most már nyugodtan távozhattott. November 29-én² elhagyta Szelistyét és Szerdahelyen keresztül azon az úton, a melyen bevonult, megérkezett a Vaskapuhoz. Három nap és három éjjel tartott, míg a 18000 kocsi, 200000 fogoly, egy millió marha s a katonaság a szoroson átjuthatott Temesvárra téli szállásra, írja a nagy számokban beszélő Cselebi. Az bizonyos, hogy a sereghez és a három napi átvonuláshoz megfelelő arányban kellett hozzájárulni a foglyok s a rablott zsákmány nagy tömegének is.

Apafi bármilyen kedvező helyzetben maradt a török kivonulása után, fejedelemsége megszilárdításának útjában állott Kemény, ki még a távol Kővár vidékén is erős és törhetetlen ellentélnek bizonyult. Bámulatos kitartással szinte végzettszerűleg és szívósan ragaszkodott a csalódások után is a német politikához. Most sem látta be, hogy a keresztény nyugat még mindig gyöngye a török hatalom ellenében. Ha nagyobb gondot fordít a diplomáciára, kétségkívül félbenhagyta volna a küzdelmet s reábizta volna az időre, mely talán őt tehetségének megfelelően még érvényesítette volna.

De ő lokális politikát követett. A közelmúlt foglalta el minden gondolatát. Nem vette észre, hogy érvényesülésének útjában áll a közvélemény is, mely a törököt hatalmasabbnak tartotta a *bécsi királynál*, mint Lipótot a portán nevezték. Nyugodtan mondhatjuk róla, hogy jóhiszemű ember volt.

Hozzájárult ehhez környezete, a leveretés után is még mindig reménykedő székelység izgatása s ha szunnyadt is lelkében vágy a nyugalom után, a sors legkegyetlenebb formájában adta meg azt neki.

Buzdította a tevékenységre az a pár jelentéktelen hír is, melyet a Dunántúlról kapott, hogy a török ellen a németiség sikeresen működik. Montecuculi közelléte, a várakban levő erős magyar-német őrségek is kedvező reményt nyújtottak a nagy török haderő kivonulása után arra, hogy ha kezébe ragadja a zászlót, lelkesedéssel fogják követni.

Nem ismerte azonban eléggé az erdélyiek szellemét és gondolkodását. Csak jellemzőül említem fel Bánfi Dénest, egyik leglelkesebb hívét, ki eléggé kifejezi Erdély hangulatát, midőn így ír Telekinek: „Azért édes Sógorom vegyünk jó éjszakát s feküdjünk le“. „Egyébiránt

¹ Erdélyi Országgyűlési Emlékek XIII. k. 5—8. l. Erdélyi Múzeum 1900. évf. 84—85. l. Apafi naplója.

² Ugyanott 85. l.

harcon talán Kegyelmed ez esztendőben meg nem hal. Könyörüljön Isten rajtunk, Ámen”.¹

Leszámlítva e hangulatot, mely előtte mint láthatatlan erős fal állott, ott volt, hol azelőtt egy évvel, midőn telve ambícióval s reménnyel, indult neki az akkor sikerült vállalatnak. Tetterős férfi, erőszakos jellem volt, ki törhetetlen lélekkel ismét felvette a harczot. Azt hitte, hogy honfitársai eltélik, ha nem pizskálja meg újból a hamú alatt lappangó parazsat. Ha az egyént keressük s ha szilárd jellemet látunk benne, tisztelettel hajlunk meg előtte. Ha politikusról akarunk szólni, azt mondjuk, rosszul csinálta a dolgát. Ha mint Erdély törvényes fejedelmét látjuk újból veszélyek közé rohanni, azt mondjuk reá, ez kötelessége volt. Ha a mindenkitől elhagyott, trónját vesztett, kivert, kikényszerített uralkodót tekintjük, azt kérdezhetjük, miért nem temette el rövid dicsősége álmait. Ha a hazafit egyesítjük benne a politikussal, mindkettőre az a válaszuk, hogy a lehető legbalgábban cselekedett, midőn hátralevő napjait áldatlan és meddő haditervekkel töltötte.

1661 november 12-én utasításokkal látja el Telekit, elküldvén őt Montecuculihoz információk beszerzése és új segély kieszközlése végett. Megbízta őt a következő dolgok közlésével és elintézésével:

1. Fejezze ki köszönetét a generálnak a császár segítségével. 2. A várakba télire szívesen venne be több katonát, de nem tudja őket eltartani jelen körülmények között. Van elég Székelyhídon, Kővárban s Szamosújvárt. Daczára, hogy ezeket ő tartja el, „egy corporálnak nagyobb az authoritása köztök, mint nekem”. Ha az őrségeket szaporítani akarják, gondoskodjanak az eltartásukról, „mert én magam is igen fogyatkozottul élek”. 3. Kérdezze meg, melyik az az ezer gyalog, mit szolgálatára rendelték, mert ő csak ezekről gondoskodhatik. Azelőtt már kijelölték (denominálták) neki a Szatmáron és Kolozsvárt levőket. 4. A szamosújvári kommandáns sok kellemetlenséget okozván neki, köszönje meg Montecuculinak, hogy az elégtételt megígérte. Elősorolja a bántalmakat s kéri, hogy mozdítsák el ezt a kellemetlen németet. 5. Gondoskodjanak a kolozsvári őrségről is, mert ő csak Fogarassal rendelkezik. 6. Ali s a török, véleménye szerint, nem mozdul addig Erdélyből, míg a várakat kézre nem keríti. Álljanak készen, mert ha a török deréksereg kivonul, ismét bevonulnak nagy erővel.

Ez utasítások eléggé tisztázzák Kemény terveit.² Montecuculi Szatmár környékéről a hideg idő beálltával Tokajba ment téli szállásra, elhelyezvén Szatmárt, Kállóban, Nagybányán s Debreczenben a fáradt, kiéhezett s betegségtől megtizedelt seregét. Megkísérelte ugyan

¹ Teleki M. lev. II. k. 202—203. l.

² Hadtörténelmi Közlemények 1892. évf. 456—459. l.

a törökkel az ellenségeskedést, de valamint Souchesnek (Zuza generál-nak nevezték) nem sikerült sem a fejérmegyei Vaalt (Wal), sem a pest-megyei Zsámbékot (Samboch) bevenni, úgy Schneidau ezredes is Szt.-Jóbbnak csak külső paláncját égethette fel. Ennyi volt a nagyreményű, „dobolva“ haladó német ármádia összes hadidicsósége!¹

Kemény kötelességének tartotta Rhédeit is tudósítani minden tetteről. Miután azonban a várt pillanat még nem érkezett el, az erdős Bikszád nyomorult oláh viskóiban tartózkodott, a közös nyomorúságot vele megosztott híveivel együtt, hogy közel legyen a Kővárban s Szatmáron elhelyezett katonáihoz. Ide hozatta nejét Husztról több főrangú nővel együtt. Nem lehetetlen, hogy a hatvankét éves ember köszvényes lábainak Bikszád már akkor ismeretes gyógyvizei jó hatással lehettek.² Itt tartózkodik 1662 január 1-ig; közben többször ír Rhédeinek. Menti Montecuculit, hogy azért vonult vissza, mert Rómában a török ellen ligát szerveznek s e miatt kellett kimélje a sereget. A török is kivonult; Apafi erejét 2—3000 emberre teszi. Panaszkodik reá hogy jószágait foglalja. December 16-án már alkalmasnak véli az időt a benyomulásra. Bízik a németben s Rhédeit hűségre kéri. Rhédei őszintén megírja, hogy nem pártolja tervét, mert Montecuculi derékhadának visszatérése is eleség-hiány („penuria commeatus“) miatt történt. „Kevéssel penig bemenni nem tudom ha bátorságos e? Nem félő e közel voltától az ellenségnek? S megmaradását oda be remélheti e? Én azért erről Kdnek bizonyos dolgot nem írhatok. Az Isten Kdet szép értelemmel s mind jó conscienciával megáldotta. Tudom, hogy úgy igyekszik dolgait rendelni, hogy mind ezek Istennek dicsőségére s hazájának megmaradására legyenek“.

Megérti ugyan Rhédeit, de nincs visszatérés... „nézvén csak a difficultásokat, fontba pedig nem velvén: „inter multa mala utrum minus et quod sit eligendum“ (a sok rossz között melyik kisebb s melyiket kell választani) „...nem is vagyok csak magam hatalmomban... akár-mint járjak is, a mint másunnan fujják, azt a tánczot kell ugornom, ha nehéz ugrásommal is“,³ e sorokkal fejezvén ki lelki állapotát fejedelmi barátjának.

Híába értette meg tehát Rhédeit, elkéssett, neki már menni kellett. Magával vitte az ár s az erős, elszánt akarat, habár érezte is, hogy hibásan cselekszik.

Igy tehát félig-meddig megnyugtattván lelkiismeretét, miután

¹ Montecuculi i. m. 236. l.

² Hadtörténelmi Közlemények 1892. évf. 461. l. Panaszkodik november 20-iki levelében Rhédeinek, hogy fáj a lába.

³ Hadtörténelmi Közlemények 1892. évf. 462–463. l. Csak a jellemző töredékes mondatokat idézem.

Kászonit Bécsbe indította vállalatát bejelenteni,¹ gondoskodott a haderőről. Montecuculi Teleki közvetítésével engedélyezte a már megígért 1000 embert; szétosztott katonái ott voltak a közelben s jó barátja, Wallis Olivér, a szatmári parancsnok is segítette tanácssal és tettel.

December 31-én fejedelmi rendelkezés formában értesítette Rhédeit. Kéri, legyen továbbra is hű és küldje fiát hozzá. Ugyane napon részletes utasításokkal küldte Wallishoz Telekit. A generáltól küldött hadak száma 2000; a Szatmár- és Nagybányáról ígért Wallis-féle katonák 500-an voltak, a kolozsvári 4-ik s a szamosújvári 1-ső kompánia, szóval a német segítő had 3000-re mehetett. Ehhez járultak az ő emberei, a Kővárban, Szamosújvárt, Kolozsvárt hagyott körülbelül 2—3000 főnyi magyar-erdélyi hadak.² E 6000 ember elég tekintélyes szám volt arra, hogy kedvezőbb körülmények között a siker reményével induljon fejedelmi trónja visszaszerzésére. Azt hitte, hogy Apafit könnyű szerrel kiveri s ha a török bele szól, okvetlenül utána fog jönni az egész német armada. E had azonban zagyvalék s többféle idegen katonákból állott. Volt közöttük francia-vallon, olasz, horvát, magyar és kevés székely. Az egységes működést már ennél az oknál fogva is kizárta. Az erdélyiek, kiktől legtöbbet várhatott volna, csak kötelességből követték minden lelkesedés nélkül. Apafi háta megett pedig ott voltak a Temesvárt tartózkodó török, a vazallus havasalföldi és moldvai vajdák seregei. Nagy merészség volt tehát neki vágni a bizonytalan s kétes kimenetelű vállalatnak. Eléggé indokolta a „kisebbik rossz”-nak nevezett vállalkozást. Hadi terve jó volt, abban Wallis, a képzett katona is adott utasítást.³ Teleki maga ment az ígért katonákért, kiket január 3-án Wallis a Keménytől kijelölt helyekre, Ombod, Hirip és Ivácskófalvára (Szatmár és Erdőszáda között) útnak is indított.

Kemény ha gyorsan határozta is el magát e hadi vállalatra, de a kivitelben óvatosan és lassan járt el. Mindenekelőtt közölte terveit körülötte lévő tanácsosaival, Bethlen János, Haller Gábor, Petki István, Bethlen Farkas, Haller János, Bánffy Dénes és Szentpáli Jánossal.⁴ Ezek azonban nem helyeselték. Mindez nem gátolta erősen feltett szándékát. A végrehajtásban mutatott némi vigyázatot s a mi ez alkalommal hibásnak bizonyult, késedelmet is.

Az öreg Rákóczi György hadiiskolájában nevelkedett férfiú következetes maradt katonai téren az ifjú korban szerzett tapasztalatokhoz. Az értekezlet után december utolsó napjaiban előreküldte Szentpáli Jánost körül-

¹ Deák Farkas: Csáky István életrajza, Okirattár 343. l.

² Hadtörténelmi Közlemények 1892. évf. 265—267. l.

³ Kiadatlan latin missilis az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárában gróf Kemény József gyűjteményében. Kelt Szatmáron 1661. december 31-én.

⁴ Kraus i. m. II. k. 214. l.

belül 2200 lovassal és négy ezredes kapitánynyal, hogy Kolozsvárt egyesüljenek Ébeni Istvánnal s vonják össze a várakban levő csapatokat. Szentpáli apró 15—30-as csapatokban vigyázva haladt előre s december 25-ike körül az egyesülés tényleg sikerült Kolozsvárt. Kolozsvárról Szamosújvárt, Dés és Besztercze felé vonultak, magukhoz vonván mindenütt a kijelölt őrségeket.¹ Beszterczéről Marosvásárhely felé nyomultak s Nyárádtónál állapodtak meg, itt akarván bevárni Keményt derék hadával. A teremii erdőben s a nyárádtői puszta templomban² örködték a Maros völgyre, hogy a netalán Medgyesre Apafihoz vonuló fegyveresek csoportosulását meggátolják.³ Innen egy nagyobb csapat Medgyes felé indult, hogy Apafit, míg Kemény megérkezik, e gyengébb erősségbe szorítsa.

Januárus 3-ika táján Kemény is elhagyta Biksádot nejevel, ki tőle Dobraviczánál⁴ elbúcsuzván, Aranyos-Medgyesre ment. Januárus 6-ika körül a Wallis-féle csapatokat magához véve, 5500 főre menő seregével elindult Erdélybe. Januárus 8-án Csernafalván (Szolnok-Doboka) van,⁵ 11-én Rogozon.⁶ Innen Dés felé haladt. Hollómezőnél találkozott az Apafitól küldött követséggel, kik urok nevében azt az ajánlatot tették, hogy ha visszavonul, teljes amnestiát nyer és erdélyi birtokait is visszakapja. Nem fogadta el, hanem a követeket magánál tartva haladt megkezdett útján. Szamosújváron át a Mezőségnek fordult s Nagy-Czégén⁷ és Mező-Rücsön⁸ át sietett Marosvásárhelyre. Itt a Mezőségen értesült arról, hogy Apafinak sikerült januárus 12-én kiszöknie Medgyesről és 13-ára⁹ Ebesfalván át Segesvárra érkezett. E hirre ráirt a segesváriakra, hogy Apafit ne engedjék be a várba, miből a nép és tanács közt valóságos zendülés tört ki, mert az előljárárság Kemény közeledése daczára is félt a töröktől. Tudták azt, hogy Ali Apafit nem fogja cserben hagyni.¹⁰ Szentpáli e közben értesülván, hogy Kemény a tőle nyert hírek után nyomában van, Segesvárnak veszi útját és januárus 14-én a várostól 7 kilométerre fekvő Segesden út táborát. Ugyanekkor Váradi

¹ Török-Magyarkori államokmánytár VI. köt. 15. l.

² Székely Oklevéltár VI. kötet 265. l.

³ Ma e hely a vasuti állomástól Vásárhely felé haladva balra esik mintegy 100 lépésre.

⁴ Teleki M. lev. II. köt. 227. l. és Kraus i. m. II. k. 115. lap. Ma e községneve Dombrovicza Felső-Bánya közelében.

⁵ Hadtörténelmi Közlemények 1892. évf. 467. l. Rhédeihez irt levele.

⁶ Teleki M. lev. II. k. 230. l.

⁷ Teleki M. lev. II. k. 237. l. (Nagy-Czég Kolozsmegyében a Mezőségen fekvő község).

⁸ 1661. jan. 16-án ezidőszerint ismeretes utolsó levelét innen írja nejeének, melyben úgy látszik fél, hogy az erdélyiek cserben hagyják, Történelmi Tár 1900. évf. 207. l.

⁹ Apafi naplója. Erdélyi Múzeum 1900. évf. 85. l.

¹⁰ Kraus i. m. II. k. 215—216. l.

János is 2000 emberrel Holdvilágra érkezett, egyes Apafi mellett maradt török csapatokkal előőrsi csatákat víván az nap és 15-én.

Apafi igen szorult helyzetbe került. De a követeknek, kiket Kemény betörésének hírére Alihoz küldött Temesvárra, sikerült a segílyt megnyerni. A fővezér Kucsuk Mehemet jenei pasát egy vakmerő és kegyetlen katonát 2000 lovassal azonnal elindított Medgyes felé. Nagy szerencséje volt a segesvári tanácscsal is, mert a zavargások daczára is mellette foglaltak állást.

Szentpáli januárus 16-án hiába szállította fel Segesvárt Kemény nevében a feladásra s hiába intézett támadást 1000 emberrel a város ellen, nem sikerült bevennie. Kemény az esőzés és olvadásos idő daczára elég gyorsan, Marosvásárhelyről az ákosfalvi hegyen át,¹ átvágott a Nyárad völgyébe. Innen pedig a balavásári dombon át a Kis-Küküllőn és széles térségén átkelve Kis-Kend, Nagy-Kend, Czikmántoron keresztül januárus 18-án érkezett Szász-Nádashoz, mely község Segesvártól alig 17 kilométer távolságban fekszik. Innen ismételtén felszólítá a várost a feladásra s januárus 19-én egész táborával Héturon keresztül érkezett Segesvár alá. Terve volt Apafit körülzárni s így kényszeríteni, ha lehet a békés megegyezésre, mint annak idején Barcsait. Seregét a következő módon helyezte el: Szentpáli és Ébeni a magyar csapatokkal Segesden maradt. A németek ide közel Volkányon. Ő maga főhadiszállását a horvátok s az erdélyi hadak egy részével Fejéregyházára tette át. E terv egyelőre bevált, mert a Brassó felől közeledő 800 főnyi havasalföldi sereget Szederjes és Héjjasfalva között Szentpáli és Bethlen Gergely szétverték, mielőtt Apafihoz jutott volna. Keményre a helyzet így kedvezőnek látszott. Ha sikerül Apafival személyesen találkozni, kit Kassai Ferenczhez, az új fejedelem udvarnagyához januárus 20-án irt levélben erre fölkért, talán egészen máskép alakulnak a viszonyok. Ezt megíúsította egy, a város előtt történt csetepaté. Kemény erre újból felhívta a segesváriakat. A város ingadozni kezdett Apafi iránt, kitől hivei is kezdtek menekülni.

A sors azonban máskép határozott. Estére hír érkezett úgy a városba, mint Keményhez, hogy Medgyesre megjött a török segítség.

Kemény 21-én hadi tanácsot tartott, s bár mindnyájuk véleménye az volt, hogy a közeledő törökkel, mielőtt Apafival egyesülhetne, meg kell ütközni, elhatározta, hogy másnap 22-én megostromolja a várost. Másnap reggel 9 órára Kemény rendeletére az egész haderő összegyűlt Fejéregyházánál. A kiküldött hírszerző járőrök (futárok) jelentették,

¹ A régi út Hagymás-Bodonon át Nyárad-Karácsonfalvára és innen Ákosfalvára vezetett. Bizonyos, hogy Kemény ezen az úton vonult a Nyáradvölgyébe, Ákosfalvára.

hogy Kucsuk nyomul Segesvár felé. A helyett, hogy elébe indult volna s eléggé lelkes seregével alkalmas terepen vette volna fel a harczot, Fejéregyházáról délután 3 órakor elindult és egy mellékvölgyön Hétúron át napnyugtá előtt Nagy-Szöllőstre érkezett. Itt is a helyett, hogy az eléggé kiszélesedő völgyből oldaltámadással visszaszorította és tönkre tette volna Kucsukot, habozott s tanácskozással töltötte az időt. A késedelmeskedésnek az lett a következménye, hogy a fürge török csaknem az orra előtt vonult be Segesvárra. Apafi örömet ágyúdörgések hirdették, melyek hangjai mellett vezette be a határozatlan Kemény bosszankodó seregét a Küküllőbe siető hétúri patak völgyén Nagy-Szöllőstre.

Januárus 23-án reggel újból tanácskozott a további teendők felett. A vezérek véleménye az volt, hogy miután Segesvárt lehetetlen most már bevenni, vonuljanak vissza Magyarországra.

Kemény elfogadta e tervet s e napot pihenésre akarván fordítani, másnap reggel Ebesfalván át Berethalom irányában akart elvonulni. Egyetlen hang, a Huszár Péter hangja figyelmeztette őket, hogy a gyors elhatározásról ismert és vakmerő Kucsuk aligha fogja őket harcz nélkül elvonulni engedni s nem lehetetlen, hogy még az nap ki is fog törni. Kemény azonban ezt lehetetlennek tartotta, mert bizott nagyobb erejében s abban, hogy a fáradt török nem meri az nap megtámadni. Megdöbbentő hanyagsággal még a szükséges óvintézkedéseket is, az előőrsöket kiállítani – elmulasztotta. A papilakban, hol szállva volt, nyugodtan ült le elkölteni ebédjét.

Kucsuk azonban a tettek embere volt. Apafinak megmondta, hogy csak maradjon a városban, ő kimegy s bárhol találja Keményt megöli vele. Neki vágott a hétúri útnak s miután itt egy pár elfogott s takarmány után járó húszártól értesült, hogy Kemény a dombon túl a patak mellett fekvő Nagy-Szöllősen van, felállította seregét csatarendbe.

Első arcvonalban (front) 300 lovas, utánuk egy üteg ágyú és 3000 tartalék. Ez utóbbiban volt mintegy másfélezernyi oláh, kiket az ágyúk és a tartalék török csapatok között helyezett el, felvilágosítván őket, hogy itt más választás nincs, mint győzni, vagy meghalni, mert a hátrálókat kiméletlenül le fogják vágni. Midőn Kucsuk harczjárőrei feltűntek a láthatáron, rohant be pár lovas jelenteni Keménynek a veszedelmet.

Kemény erre megfűvatta a harczri riadót s a mennyire a rövid idő megengedte, csatarendbe állította seregét, melyből sokan szanaszét kóboroltak élelem után. A harczter a hétúri patak felső medrének völgye volt.

Jobbról és balról hirtelen emelkedő erdős dombok háttérben a falu s a falu mögött a Küküllő felé néző völgy. A középen 2000 emberrel Kemény foglalt helyet. Balszárnnyra a horvátokat és németeket

állította. A falu tulsó oldalán a dánosi út felől 300 embert rendelt, a megkerülést biztosítandó. E rendezés közben értesül, hogy az erdélyiek cserben akarják hagyni. Azonnal biztosítja hű tanácsosait Teleki után, a balszárnyra a németekhez utasítván őket. Mindez egy rövid félóra műve volt. Kucsuk meglátván a kapkodó ellenséget, megfűvatta a harczi kürtöket s rohamra parancsolta seregét. A roham a közép ellen irányult s oly erős volt, hogy megszakította Kemény hadának sorait. Hiába verték vissza a török balszárnyát, a középen álló huszárok fejvesztve futásnak eredtek. Keményt lováról leverték s midőn gyalog, karddal kezében akart menekülni, levágták.¹ Rövid hárommegyed óra sem telt bele s a győzelem a török kezébe esett. A horvát gyalogság lövései mit sem ártottak, a dragonyosok hiába küzdöttek, az általános zűrzavar és a futamodás láttára ők is elhagyták helyüket s menekült kiki az erdőkre s a merre lehetett. A vereségre nagy befolyással volt a jobbszárnyra állított erdélyi gyaloghad gyáva viselkedése. Ezek meg sem várván az ütközet kimenetelét, már a rohanó törökök pusztá látására megfutottak, hátrahagyván két ágyut és három zászlót az ellenség kezében. A halottak és sebesültek száma alig volt több száznál. A törökök az erdő széléig üzték a futókat, a mikor Kucsuk visszaparancsolta őket. Miután a falut felgyújtották, a diadalmas sereg bevonult Segesvárra, hol a harc kimeneteleért remegő Apafi üdvözölte a győztes vezért.

Az elesettek levágott fejeit másnap Kucsuk Segesvárra hozatta s a piacon halomra rakatván elküldte később a jelentéssel együtt Alinak Temesvárra. Kemény eltűnt az ütközetben. Kétségtelen, hogy elesett; kardját és süvegét azonban megtalálták. Ezeket Apafi — ráismervén — magához váltotta. Holttestét a legszorgosabb kutatások dacára sem kaphatták meg. Az elesetteket a falu végén a Hétur felé vezető út mellett egy kertben hantolták el.²

Kemény küzdelmes élete és halála egy korszakot zár be Erdély történetében. A nagyszöllősi vereség a török politikai helyessége mellett

¹ Az Uj Magyar Múzeum 228—229. l. Benkő József bár a hallomásból közölt adataiban tévedett, hogy Bethlen Ferencz elszállította Kemény holttestét — mert Bethlen Ferencz 1653-ban már nem élt, — de megerősít abban a feltevésben, hogy Kemény Keresden van eltemetve. Erről csak ásatás, vagy a keresdi sírboltban való kutatás vezethetne biztos eredményre. Deák Farkas néhai gr. Bethlen Gábor septemvir-iól hallotta mint családi hagyományt, hogy özv. Bethlen Ferenczné Kemény Kata hozta el a fejedelem holttestét Keresdre a csata után. Értekezések a Történet tudományok köréből XIII. k. 5. sz. 8. l.

² Szalárdi I. m. 620. hasábjá. Bethlen János i. m. II. 94—107. l. Kraus i. m. 460. l. Siebenb. Quartalschrift II. Jahrg. 151 és 152. l. Deutsche Fundgruben II. Bd. 129—132. l. Századok 1892. évf. 605. l. és az 1893. évf. 743. l. Kemény holttestét ha nem is találták fel, bizonyára ott nyugszik a keresdi Bethlen kastélyhoz tartozó kertben, vagy a sírboltban. E mellett dönt Berwerth Vilmos a Századok 1893-ik évfolyamában „Egy sírkő a nagyszöllősi csataterén” című közleményében. Gróf Kemény József, „Deutsche Fundgruben” II. kötet 132. l. közölt jegyzetében is. Azonkívül a bethleni gróf Bethlen családnál is a hagyomány az, hogy Kemény Keresden van eltemetve.

döntött. Erdély utolsó, minden külső hatalom befolyása nélkül választott alkotmányos fejedelmének törekvését és a jövőbe való belátását igazolta az a félszázad, mely alatt mégis a német segítség mellett szabadult fel Erdély is a török iga alól.

E korszak Erdély életében régi dicsőségének csak halvány mécsvilága volt.

Kemény érdemes életét a haza és embertársai javának előmozdításában töltötte el s oly forrón szeretett kis hazája s a kereszténység védelmében adta vissza hányatott életét Teremtőjének.

Fejedelmi emlékét a történelem, szellemi kiválóságát fenmaradt műve őrzi meg az idők végtelenségéig.

Tartalom :

	Lap
Bevezetés — — — — —	1
I. Történeti előzmények — — — — —	3
II. Kemény János útja a fejedelemségre* — — — — —	4
III. Kemény János fejedelemsége. A szászrégeni, beszterczei és medgyesi országgyűlések. A német politika és a segítség megnyerése — — —	16
IV. A török betörés. Barcsai halála. Kemény menekülése Ali basa elől. A német segítség megérkezik. Bevonulás Erdélybe. Ali fejedelmet keres. A libáncsi részgyűlés és Apafi megválasztása. Montecuculi visszavonulása — — — — —	32
V. Kemény megerősíti a várakat őrséggel. Kivonul Magyarországra. Ali basa intézkedései Apafi megválasztása után. Csík romlása. A kislelyki országgyűlés. Ali kivonulása. Kemény haditervei és betörése Erdélybe. A nagyszőlősi csata és Kemény halála.	40

* Megjelent az *Erdélyi Múzeum* 1907. évi első füzetében.

Javítandó:

4-ik lapoldalon * alatti jegyzet <i>éz</i> helyett ---	<i>és.</i>
6-ik lapoldalon harmadik bekezdés felülről a nyolczadik sorban <i>odavalók üldettetésemet</i> helyett ---	<i>odavaló küldettetésemet.</i>
7-ik lapoldalon a második bekezdés első sorában <i>diplomáciai</i> helyett---	<i>diplomáciai.</i>
21-ik lapoldalon utolsó bekezdés második sorában <i>neki nyujtson segédkezet</i> helyett---	<i>nyujtson neki segédkezet.</i>
23-ik lapoldalon felülről a harmadik sorban kimarad ---	<i>már.</i>
29-ik lapoldalon a második bekezdés felülről számított tizedik sorában <i>ötet</i> helyett---	<i>öt.</i>
31-ik lapoldalon alulról a hatodik sorban <i>belőle</i> után idézőjel kell ---	<i>"</i>
32-ik lapoldalon 4-ik számú jegyzet második sorában <i>Szeidó</i> helyett---	<i>Szeidi.</i>
32-ik lapoldalon a negyedik pont számozása IIII. utólag javítottatott III-ról IIII-re e helyett ---	<i>IV.</i>
33-ik lapoldalon felülről a 9-ik sorban a gondolatjel után kimarad ---	<i>s</i>

